

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

پښتو ليکنی سمون

ت ج خ

ا ب ت

پښتو ليکنی سمون

ٺ ڙ

ځ ځ ځ

Ketabton.com

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۲ ل

پښتو ليکنی سمون

(د پوهندوی علمي رتبې لپاره)

ليکوال

محمد اسمعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

پښتو ليکنی سمون	د کتاب نوم:
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرندوی:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپ شمېر:
۱۳۸۷ ال کال	چاپ کال:
	د ليکوال
(۳۰)	پرله پسې نومره:
	د خپرندوی
(۳۰)	پرله پسې نومره:
ضياء الرحمن ضياء	کمپوزر:

د لومړي چاپ سریزه

دا اثر مې له نن څخه یو کال دمخه (۱۳۸۶ ل کال) په وروستیو کې بشپړ کړی و، ژوري هئیت زما د ترفېح لپاره ومانه، خو ما هغه وخت ځکه چاپ نه کړ، چې غوښتل مې تر علمي ترفېح وروسته یې یو ځل بیا وگورم او زیاتونې په کې وکړم او هم یې ځینو لیکوالو ملگرو ته د کره والي لپاره وړاندې کړم. د تېرو کلونو په بهیر کې که څه هم له گڼو بوختیاوو سره مخامخ وم، خو د دې تېر یو یونیم کال په بهیر کې مې خپلو کلتوري کارونو ته تر هرڅه زیاته توجه وکړه. دا اثر مې یو ځل بیا وکوت او ځینو لیکوالو ملگرو ته مې د کتنې او کره کولو لپاره ورکړ، دا دی تر بیا کتنې او سمون وروسته یې د قدرمنو لوستونکو مخې ته ردم، پوره باور دی چې تر چاپ وروسته به مو قدرمن لوستونکي لا کره والي ته وهڅوي او د وخت په تېرېدو سره به دا بهیر د پښتو لیکدود د لا سمون سبب شي.

د همدې بهیر د لا بري په هیله

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل کال د کب ۲۵ مه نېټه

ارگ، د جمهوري ریاست ماڼۍ.

((پښتو ليکنی سمون))

يوه په زړه پورې هڅه

د يوې ژبې د ليکدود سمون او د هغه د اصلاحي بهير ارزونه د ژبې په پرمختگ کې کارنده ونډه لري. له نېکه مرغه پښتو ليکدود وخت پر وخت د زيات کره والي پر لوري ګامونه اخلي. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنمل محمد اسمعيل يون يوې ډېرې ښې او ضروري موضوع ته پام شوی او د خپلې علمي تر فېع (پوهندوی رتبې) لپاره يې داسې يوه موضوع (پښتو ليکنی سمون) ټاکلې، چې ارزښت او ضرورت يې ډېر زيات دی. اوس چې زموږ په هېواد کې رسنۍ ډېرې زياتې شوي، نو د ليکدود د يو والي او سمون په برخه کې هره نوې علمي هڅه بې له شکه چې ډېره ګټوره تمامېږي. ځکه که چاپي، تصويري او نورې رسنۍ پر خپل وخت له ښه، کره، پوره او معياري ليکدود څخه کار وا نه خلي، نو ډېرې ژبنۍ ګډوډۍ او تېروتنې را منځته کېدلای شي. اکثره ګډوډي موږ د يوه ښه معياري ليکدود په مرسته له منځه وړلای شو. پوهنمل محمد اسمعيل يون همدغه ضرورت ته متوجه شوی او داسې يو علمي اثر يې دا دی رامنځته کړی، چې زموږ د ليکدودي ستونزو ډېرو برخو ته ځواب ويلای شي. په دې اثر کې د اختلافي کلمو د سمون تاريخي بهير هم په ګوته شوی او دنويو اختلافي کلمو د سمې ليکنې معيارونه هم په ګوته شوي دي، د علمي ستونزو د

حل لپاره د پښتو غږيزې الفبې چارټ هم راوړل شوی او د نورو نومونو د يو والي او سمې ليکنې لپاره هم ښه وړاندیزونه شوي دي. د پښتو د انشايي سمون لپاره يې ليکنې او پښتو سربلونه او اوسربلونه هم په تفصيل سره بيان کړي دي.

زه په داسې حال کې چې د پښتو ليکنې سمون په بهير کې دا اثر يوه ښه په زړه پورې زياتونه گڼم او د (پوهندوی) علمي تر فېع لپاره يې پوره او مناسب گڼم، دې سره هيله لرم، چې د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو څانگه کې د يوه درسي يا مرستندوی درسي کتاب په توگه هم ورڅخه گټه واخيستل شي. دغه راز له ښاغلي يون څخه هيله کوم، چې د کتاب د ژر چاپ لپاره هم هڅې وکړي او تر چاپ د مخه د لوستونکو د معلوماتو د لا زياتوالي لپاره نورې بېلگې هم په کې راوړي او نورې هغه اختلافي کلمې هم وپلټي، چې لا اوس هم په ليکنې برخه کې په کې توپيرونه تر سترگو کېږي. زه يو ځل بيا ښاغلي پوهنمل محمد اسماعيل يون ته د (پوهندوی) علمي رتبې لپاره د دې اثر د ليکلو له امله تبريکي وایم او له اړوندو مقامونو څخه هيله کوم، چې (د پښتو ليکنې سمون) د ليکنې له امله نوموړي ته د (پوهندوی) علمي رتبه منظوره کړي.

د پښتو ليکنې سمون د پراختيا او د پښتو ليکدود د لا کره والي او بشپړ يو والي په هيله.

په درنښت

پوهنوال محمد صابر خوبشکی

سريزه:

د پښتو ليکني سمون ضرورت

په دې کې هېڅ شک نه شته، چې ليک تر ژبې ډېر وروسته را منځته شوی، جوړ شوی او په اصطلاح اختراع شوی دی. پوهان په دې نظر دي، چې ليک د بشري ژوند د پرمختګ مهمه وسيله او د بشر ستره لاسته راوړنه ده. ژبپوهانو ليک د ژبې مادي استر او يا هم انځوريز شکل گڼلی دی. د نړۍ په پوهانو کې خوشالخان هغه ستر عالم دی، چې تر هرچا زيات د ليک ارزښت ته ځير شوی دی. د خوشالخان په نظر که ليک نه وای د دنيا دا دومره علمونه او کتابونه به نه وو. خوشال په خپل مشهور سياسي، روزنيز او ټولنيز اثر (دستارنامه) کې: علم د وحشي اسپ په شان بللی او خط يې د قيضي په شان، چې وحشي اسپ پرې رامولای شي، هغه خط درېيم هنر گڼي، چې کسب او کمال پرې حاصلېږي. خوشال وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي دی، خط لکه کمند چې وحشي پرې قيد شي، دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه و، په حساب په کتاب په سياق به څوک پوهېدل که خط نه و، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت يې هم ډېر دی، قدر قيمت يې تر حساب ټېر دی. که يې دولت مند زده کا زېب و زينت دی، که يې دروېش زده کا د دروېش دولت دی...))^(۱) خوشال

(۱) دستار نامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ، ۱۸ مخ.

که څه هم په ساده مثالونو کې د لیک ارزښت او اړتیا بیان کړي، خو د مانا او محتوا د ژوروالي له مخې یې د لیک ارزښت په ښه ډول څرگند کړی دی. د نړۍ گڼو ژبپوهانو د لیک بېلابېل تعریفونه کړي، خو کوم قوت چې د خوشال په تعریف کې شته، په نورو تعریفونو کې په دې کچه نه لیدل کېږي. د خوشال د تعریف له مخې د علم زېرمه او پانگه د لیک نتیجه ده. رښتیا هم که چېرې بشر لیک نه وای رامنځته کړی، نو بل پښت او راتلونکو نسلونو ته یې د تجربو او پوهې انتقال ناشونی و. د سړي علم خو د فولکور او گړني ادب په شان هم نه دی، چې خوله په خوله او نسل په نسل یو بل ته انتقال شي. د فولکور د لېږد مهم لامل دا دی چې هلته هنري قوت او تخیل ورسره ملگری وي او له کوم فشار پرته د خوند په زور انتقالېږي، په علم کې که څه هم زیاته گټه متصوره ده، خو د خوند او لذت کچه په کې ډېره کمه ده. په حقیقت کې د نړۍ د تفکر او تخیل د تجربو یو اوږد زنجیر اوتسلسل (گړني ادبیات) هم وروسته د همدې لیک په واسطه د مرگ له حتمي گوانښ څخه ژغورل شوي دي. پیداکوژستان (ښوونپوهان) په دې نظر دي، چې د علم زېرمه د الفاظو په پانگه کې نغښتې ده، یا په بله وینا د الفاظو کثرت د مانا پر ډېروالي دلالت کوي. د انسان په ژبه کې د الفاظو او کلمو د زېرمې او زیاتوالي ظرفیت هغه وخت زیات شو، چې ژبه د لیک په واسطه د زېرمه کېدو او خوندیتوب جوگه شوه. د لیک په واسطه نه یوازې دا چې پخوانۍ پانگه خوندي شوه، بلکې د دې پانگې د زیاتونې او غځونې اسانتیاوې هم برابرې شوې، ژبه د هوا له څپو څخه د

یوه مقید او منسجم انتظام لوبښي ته ولوېده او د انسان د اړتیاوو د خړوب لپاره یې د غځونې قابلیت پیدا کړ، خو لیک هم، داسې نه دی، چې پر یوه ورځ رامنځته، پیدا او غني شو، لیک هم د ژوند اوږده کلونه او مزلونه وهلي دي. د نړۍ گڼ شمېر ژبې د څو بېلابېلو او یا هم د مختلفو لیکدودونو او لیکبڼو تر پراوونو تېرې شوې دي.

پښتو لیک یا لیکدود د (میخي)، (ارامي)، (خروشتي) او (یوناني) لیکدودونو او یا لیکبڼو پراوونه تېر کړي او تر اسلام وروسته یې عربي لیکبڼه خپله کړې ده. معمول عربي لیک یا الفبې چې ټول (۲۸) بېلابېل توري لري، د دې جوگه نه ده، چې ټول پښتو غږونه راونغاړي، یانې پښتو غږونه زیات او د عربي لیکدود توري (شکلونه) کم دي، د همدې کمښت د پوره کولو او د پښتو غږونو د سمې افادې لپاره پر پښتو (یا گانو) سربېره اته داسې نور توري پر بېلابېلو وختونو د دې ژبې له (الفبې) سره یو ځای شوي، چې تر ډېره حده یې د پښتو اوازونو د افادې چاره اسانه کړې ده. له هغه وخته چې پښتو په عربي لیکبڼې لیکل شوي، نو وخت پر وخت په کې بدلون راغلی دی. ویل کېږي چې په پښتو لیکدود کې لومړني بدلونونه د سلطان محمود غزنوي زمانې پورې اړه پیدا کوي، تر هغه وروسته پېروېشان د پښتو غږونو لپاره ځینې شکلونه وضع کړي، وروسته بیا خوشالخان د «زنځیري» لیکدود په نامه یو بل لیکدود جوړ کړی، چې د ده خپل او دده د کورنۍ ځینې اثار پرې لیکل شوي دي. د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د (پښتو مرکې) له خوا هم د لیکدود د سمون په اړه

ځينې هڅې شوي، تر هغه وروسته په کندهار کې (ادبي انجمن) او بيا په کابل کې (پښتو ټولنې) د ليکدود د سمون په برخه کې خپلې هلې ځلې کړي او دا هڅې ان د باره گلی تر علمي سيميناره غځېدلې دي. خو بيا هم پښتو اوسنۍ کارېدونکې الفبې د دې جوگه نه ده، چې د پښتو غږونو بشپړه استازي يا څرگندونه وکړي، له همدې امله لا هم د دې اړتيا شته، چې په پښتو الفبې کې پوره پوره سمون راشي. د الفبې يا تورو سمون د دې زمينه برابروي، چې د يوې ژبې ليکنې متن سم شي. د يوې ژبې په ليکنې سمون سره ورو ورو يوه ژبه له بېلابېلو يا مختلفو گړدودونو او لهجو څخه راوځي، يوه واحده بڼه خپلوي او د يوې ژبې ليک لوست ورسره پوره پوره اسانېږي. ژبپوهان په دې نظر دي، چې د يوې ژبې د معياري کولو او يووالي لپاره تر ټولو غوره لاره همدا ده، چې ليکدود سره يو شي. د افغانستان نوميالي ژبپوه استاد زيار وايي، چې ژبه د وگړو په خولو کې ده او خولې په لکونو څه چې په ميلونونو دي، نو موږ نه شو کولای ژبه د چا په خوله کې سمه کړو، خو ليک يو واحد سيستم دی، که ليک سم شي، نو خولې هم ليک تعقيبوي، په دې ډول د وخت په تېرېدو سره خولې او ليک سره سمون خوري. د دې اثر (پښتو ليکنې سمون) د ليکلو ضرورت هم دا و چې پورتنې مجبوريتونه او ضرورتونه تر يوه حده پوره کړي او زموږ ژبه له گړدوديزې او ليکدوديزې انارشۍ څخه وژغورل شي، دې کار سره به د ژبې د وينا سيستم سم تلفظ او د مانا په پوره انتقال کې به اسانتياوې را منځته شي.

ددې اثر په لیکلو کې هڅه شوې هغه ستونزې تر یوه حده اوارې شي، چې اوس په پښتو لیکنی بڼه کې تر سترگو کېږي. په دې اثر کې د ځینو ګرامري تېروتنو د مخنیوي لپاره معمولو ګرامري تېروتنو او دهغو سمې بڼې ته هم اشاره شوې، دا اثر اساساً کوم ګرامري لارښود نه دی، خو دې سره سره بیا هم هغه خپلواکې او ناخپلواکې کلمې چې اوس په ناخبرۍ او ناپوه‌اوې کې د پښتو ګرامر د اساسي قاعدو خلاف په دودیز ډول ناسمې لیکل کېږي، د هغو سمې کارونې لارو چارو ته هم په کې ګوته نیول شوې ده. یو شمېر اختلافي کلمې او د هغو سمې بڼې ته هم نغوته شوې ده. په بنسټیز ډول د دې اثر له لیکلو څخه زما غټ هدف دا و، چې د پښتو لیکنی سمون په بهیر کې خپله ونډه واخلم، د ښوونځي زده کوونکو او د پوهنتون محصلینو ته په پښتو لیکنی برخه کې تر خپله وسه اسانتیاوې رامنځته کړم او هم هغو نا پښتو پښتو زده کوونکو او بهرنیانو ته، چې د لیک له لارې د پښتو ژبې د زده کړې لېوال او مینوال دي، لاره سیده کړم. یادونه کوم چې په پښتو لیکنی برخه کې نه دا لومړنۍ اثر دی او نه هم وروستی؛ تر هغه وخته د دې لړۍ غځول په کار دي، چې پښتو لیک د پښتو ژبې د افادې ټولې خواوې انځور او ټولې اړتیاوې خړوب کړي.

په مینه او درناوي

محمد اسمعیل یون

لومړی څپرکی

پښتو غږونه او توري

الف- غږونه: د گړنۍ ژبې بنسټ غږونه او د لیکنۍ ژبې بنسټ توري جوړوي. طبيعي خبره ده، چې غږونه د انسان له ژوندانه سره سم رامنځته شوي دي. د غږ پوهنې يا فونولوژۍ علم له مخې ((غږ يا اواز د ژبې تر ټولو کوچنی غږيز توک يا عنصر ته ويل کېږي، چې په خپله په ځانگړې توگه کومه مانا نه لري، خو له ترکیب او یوځای کېدو څخه یې مانا لرونکې کلمې جوړېږي او هم په کلمو کې د مانا د توپیر سبب گرځي.))^(۱)

په حقیقت کې غږ د ژبې بنسټ دی؛ که غږ نه وي گړنۍ ژبه نه شته او چې گړنۍ ژبه نه وي نو لیکنۍ ژبه هم نه شته. لیک د ژبې مادي استرگنل کېږي، غږ په غوږونو اورېدل کېږي، خو په سترگو نه لیدل کېږي، خو کله چې د تورو یا لیک په چوکاټ کې قید شي، نو د سترگو د لیدو او فزیکي شتوالي جوگه شي. غږونه هم

^(۱) غږ پوهنه او وییپوهنه، بخت میر وزیر، کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د نا پښتو څانگو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال، ۴ مخ.

خپل خپل ډولونه لري، د نړۍ په زياتو ژبو کې غږونه معمولاً د دوديز وېش له مخې پر دوو ډولونو وېشي؛ خپلواک او نا خپلواک يا واول او کانسونينټ چې غږن او بې غږه اوازونه هم ورته وايي. سربېره پر دې غږونه د خولې او وتونځي (مخرج) او لفظي غږو له مخې پر ژبغابيزو، پزیزو، تالویزو، شونډيزو او نورو ډولونو هم وېشل کېږي. پښتو گرامر پوهانو او ژبپوهانو د خپل دوديز تعريف له مخې پښتو غږونه پر څلورو ډولونو وېشلي دي. دا وېش يې په خوله کې د غږ د توليد د څرنګوالي له مخې کړی دی يانې دا چې يو غږ د توليد په بهير کې د ساهوا جريان له خنډ او خنډ سره مخامخوي که نه؟

د همدې دوديز وېش له مخې په پښتو کې د غږونو د وېش دا ډلبندي په دې ډول ده:

۱- خپلواک، غږن يا واول غږونه: هغو غږونو ته ويل کېږي، چې له خولې څخه د راوتو پر مهال يې دغږيزو غږو ترمنځ ټکر رامنځته نه شي، يانې دا چې: هر هغه اواز چې يوځل له کوم خنډ او بندښت پرته له خولې څخه راوځي، هغه ته خپلواک، غږن يا واول غږ ويل کېږي.

په پښتو کې دغه لاندې غږونه په خپلواکو غږونو کې شمېري:

۱- الف: ا (ā)

۲- گرده (هې) يا زور (o) (a)

۳- زورکی (o) د بارګۍ د سيمينار د پرېکړې له مخې يې بڼه داده: (o) (o)

۴- اوږده يا بنځينه (ې)

۵- څرګنده يا لنډه (ي) (i)

٦- اوږد يا په دوديزه نومونه مجهول واو (و = ٥)

٧- لنډ يا څرگند واو (و = u)

خو پوهاند صديق الله رښتين په پښتو کې د (واونو) شمېر (څلور) گڼلی او ځينو نورو پوهانو بيا الف په دوه ډوله گڼلی، نو که دا نظريه هم ورسره ومنل شي، د پښتو واوونو شمېر به لسو ته پورته شي، خو په دوديزو وېشنو کې پښتو واوونه، چې په تورو، انځورونو يا گرافيمونو افاده کېږي، همدا اوه (٧) توريږ وېش ډېر معمول دی.

البته په پورتني وېش کې هم، چې واوونه (٧) گڼل شوي، د پښتو ژبې لپاره اوسنی کارېدونکی عربي لیکدود دهغو د افادې لپاره (٧) بېلابېل گرافيمونه نه لري. دا (٧) بېلابېل غږونه په عربي -پښتو لیکدود کې په (ا، ه، ي، و، ي) انځورونو افاده کېږي، البته که د زورکي (ځ) لپاره د باره گلی وړاندیز (ه) ومنل شي نو د اوو (٧) غږونو د تمثيل لپاره به (٦) شکلونه ولرو.

خو بيا به هم د (u او ٥) دوو خپلواکو غږونو د تمثيل لپاره يوازې يوه بڼه (و) لرو.

ژبپوهان دواولو په اړه دا خبره هم کوي، چې د نورو غږونو په تلفظ او افاده کې دا غږونه اساسي نقش لري، که چېرې دا غږونه نه وي، هغه نور غږونه اصلاً حرکت نه شي کولای. همدا غږونه د څپې يا سېلاب زړی هم جوړوي او په هره څپه کې د يوه خپلواک غږ شتون حتمي دی او له واول پرته څپه هډو جوړېدی نه شي. څپه بيا د گړنۍ ژبې انکشافی شکل دی، کېدی شي، ماناواله وي او يا هم مانا ور نه کړي.

۲- نا خپلواک، ناغږن يا کانسونينټ غږونه: نا خپلواک
اوازونه يا غږونه هماغه دي، چې له خولې څخه د راوتو پرمهال د
هوا جريان بندوي او غږيز غږي يو بل سره نښلي، يانې دا چې
لکه د واول په شان له کوم خنډ پرته له خولې څخه نه راوځي.
ناخپلواکو غږونو ته چوپ (کانسونينټ) غږونه هم وايي: په پښتو
کې نا خپلواک غږونه د دې لاندې شکلونو په واسطه انځورېږي:
۱- ب، ۲- پ، ۳- ت، ۴- ټ، ۵- ج، ۶- چ، ۷- څ، ۸- ح، ۹- خ،
۱۰- د، ۱۱- ډ، ۱۲- ر، ۱۳- ږ، ۱۴- ز، ۱۵- ژ، ۱۶- ږ، ۱۷- س، ۱۸-
ش، ۱۹- ښ، ۲۰- غ، ۲۱- ک، ۲۲- ګ، ۲۳- ل، ۲۴- م، ۲۵- ن، ۲۶-
ن، ۲۷- هـ

پوهاند صديق الله رښتين د پښتو ناخپلواکو غږونو او يا هم تورو
شمېر (۲۶) گڼلی^(۱) سربېره پر نوموړو غږونو او يا هم تورو په پښتو
کې لس داسې عربي غږونه يا توري هم کارول کېږي، چې اصلي
ريښه او جوړښت يې عربي دی، يانې په هره کلمه کې چې دا
غږونه يا توري و کارېږي، هغه به عربي وي، پښتو به نه وي. د
يادونې وړه ده، چې پښتو ژبه کې د دې غږونو او تورو سم تلفظ
څه ناڅه مشکل دی، نو ځکه خويي د تلفظ پر وخت زياتره
اندولونه کارول کېږي، يانې په خپله ژبه کې هغه ته ورته اوازونه ،
د بېلگې په توگه: (ص) د (س) په تلفظ، (ث) د (خ) يا (س) په
تلفظ (ف) د (پ)، (ډ) د (ز) او (ح) په تلفظ او همداسې نور
درواخله. هغه اوازونه يا توري، چې له عربي کلمو سره يو ځای

(۱) پښتو گرامر (ژب ښودنه)، صديق الله رښتين، خاور خپرندويه ټولنه، ۳ مخ.

پښتو ته راغلي او اوس يې په پښتو كړنې او ليكنې ژبه كې كارونه
يو ضرورت او دود دی، دادي:

(ث، ح، ذ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ع)

د يادونې وړه ده، چې دا پورتنې اوازونه او توري هېڅکله هم
په نړه پښتو کلمو کې نه راځي. په ټوليز ډول د عربي غږونو په
گډون په پښتو کې اوس (۳۷) ناخپلواک غږونه او د هغو
گرافيمونه يا توري کارول کېږي.

خو پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د ټولو پښتو غږونو يا تورو
شمېر (۳۷) گڼلی او که چېرې د عربي دا لس نړه توري يا غږونه
ورسره يوځای شي، نو شمېر به يې (۴۷) تورو ته ورسېږي. که
غبرگږونه او سيمې واولونه پرې سرباری شي، نو خبره يو کم
شپېتو غږونو ته رسېږي او که د ځينو لهجو واولونه هم په پام کې
ونيسو، نو خبره تر شپېتو هم پورته کېږي.

۳- نیمه خپلواک يا سيمې واول غږونه: د ژپوهنې د
دوديزو تعريفونو او وېش په لړ کې د نیمه خپلواکو غږونو يا سيمې
واول موضوع هم د يادونې وړ ده. سره له دې چې يو شمېر
اوسني ژپوهان، سيمې واول گډ سره مني نه او وايي چې
اوازونه يا واول دي يا کانسونينټ او نیمه واول کومه مانا نه
ورکوي، ځکه واول يو څپه جوړوي او دلته هم يوه څپه يا سېلاب
وي يانې په هر څه کې چې اوس د سيمې واول په نامه توري
وي، هلته واول هم ورسره وي او له واول پرته سيمې واول د
کانسونينټ په شان حرکت نه شي کولای، نو ځکه بايد په

کانسونینټ کې وشمېرل شي. خو د نویو ژبپوهانو له دلایلو سره سره بیا هم د سیمې واول اصطلاح تراوسه له دوده غورځېدلې نه ده. دودیز ژبپوهان په پښتو کې دغه لاندې اوازونه سیمې واول گڼي.

۱- y = ی ، لکه یلبند، yelband ، yawāze

۲- w = و لکه گل gwəl ، درواغ dərwaḡ

د یادونې وړ ده، چې په پښتو لیکدود کې ددې دوو غږونو یا سیمې واولونو د افادې لپاره ځانگړی گرافیم نه شته؛ په دې لیکدود کې د دې اوازونو د تمثیل لپاره د (و) او (ی) له بڼې کار اخیستل کېږي. خو په پښتو فونیمیکه الفبا کې یې ورته (y او w) بڼه غوره کړې ده.

۴- غبرگغږونه یا دیفتونگونه: د غږونو په دودیز وېش کې یوه کټگوري هم د غبرگغږونو ده، غبرگغږونه یا دیفتونگونه هغو اوازونو ته ویل کېږي، چې له یوه واول او یوه سیمې واول یا نیمه واول څخه رغېدلي وي. دیفتونگونه هم لکه د واول په شان له کوم ځنډ پرته په یوځایي ډول له خولې څخه راوځي، خو په دې توپیر چې تر واولونو درانه ویل او ښکاره کېږي، چې د واول ترڅنګ ورسره یو بل غږ هم ملگرتیا کوي، ځینې اوسني ژبپوهان د سیمې واول په شان د دیفتونگ له تعریف او جلا کټگوري سره هم موافق نه دي او ټول اوازونه یوازې پر دوو کټگورियो یا ډلبندیو (واول) او (کانسونټ) وېشي.

دغبرگغږ له دودیز تعریف سره سم پښتو غبرگغږونه دا دي:

۱- ای (āy) لکه پای pāy، چای čāy

۲- ی (ay) لکه زمري zmaray، زلمی zalmay

۳- ی (əy) لکه خولی. ʃoləy، ډوډی. (dodəy)

۴- وی (uy) لکه خوی xuy، بوی buy

۵- وی (oy) زوی zoy، لوی loy

۶- او (āw) کړاو karāw، پړاو parāw

۷- او (aw) لو (law)، پلو (palaw)

۸- و (əw) لکه کتو (katəw) بکو (bagəw)

۹- یو (iw) تریو triw یو (iw)

۱۰- بو (ew) دبو dew

په پښتو کې غبرګونونه همدا دي، چې پورته مو ورته اشاره وکړه، د وروستیو درېو (ew, iw, əw) کارونه یې ډېره کمه ده او یوازې د ګوتو په شمار استعمال ځایونه لري. دغه راز په پښتو لیکدود کې د (۴، ۵) ګڼې (oy، uy) او (۶، ۷) ګڼې (aw, āw) توپيرونه او د (۸) ګڼې (əw) سمه لیکنه مشکله ده، د (۹-۱۰) ګڼې (ew، iw) سمه انځورونه که څه هم مشکله نه ده، خو په اوسني دودیز استعمال کې یې څوک ډېر خیال نه ساتي. اوس نو که موږ د پښتو ګونګونو په څه هم د جلا اوازونو په توګه محاسبه کړو او د عربي نږه غږونو یا تورو په ګډون یې له پښتو غږونو سره یو ځای کړو او هم په ځینو ګړدودونو کې ځینې نور کارېدونکي واولونه هم پرې زیات کړو، نو په پښتو کې به د اوسنیو کارېدونکو غږونو شمېر تر (یو کم شپېتو) بېلابېلو غږونو واوړي. د دې شمېر غږونو په شتوالي سره به پښتو ژبه د ژبو په هندو اروپایي کورنۍ، په تېره بیا په

ختيزو اريايي ژبو کې هغه ژبه وي، چې د اوازونو لمن يې تر ټولو زياته پراخه ده.

ب- توری، حرف، انْخُور، شکل يا گرافيم: د يوه غږ ليکل شوي شکل يا بڼې ته وايي، يا په بله وينا د ليد وړ هغه رسم يا انْخُور دی، چې د يوه اواز ښکارندويي کوي. زموږ په گڼۍ ژبه يا اصطلاحاتو کې اکثره وخت خلک د اواز او توري (حرف) توپير نه کوي، دواړه په يوه مانا کاروي، سره له دې چې توري او اوازونه په مترادفه مانا کارېږي، خو په حقيقت کې توري د اواز تابع دي او د همغه اواز ښکارندويي کوي، چې دا توري ورته د نښې (سمبول) په توگه غوره شوي دي. په نړۍ کې د گڼو ژبو غږونه په ډېر کم تغيير سره اوبښتي را اوبښتي او يا يې هم خپل ځينې ژبني يا گرامري خصلتونو لږ و ډېر تغيير کړی دی، خو داسې ډېرې ژبې شته چې ليکدود يا تورو يې سل په سلو کې بدلون موندلی، ان يوې ژبې خو ډوله توري يا په ټوليز ډول ابېڅې (الفبې) درلودلي دي. پښتو ژبه او تر څنگ يې ځينې نورې اريايي ژبې هم د څو ليکدودونو ((ميخي، ارامي، خروستي، يوناني))^(۱) تر بهيرونو تېرې شوي او اوس دا دی په عربي الفبې کې دنږدې نيمايي توپير په زياتوالي سره همدا الفبې کاروي، خو اوسنۍ کارېدونکې ابېڅې په عام ډول د جوړښت له مخې د همدې عربي ليکدود د قاعدې مطابق حرکت کوي. عربي ليکدود او په هغه کې راغلی زياتون

(۱) - د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، د علومو اکاډمۍ،

۱۳۸۶ ل کال، کابل، ۷۵ مخ.

بیا هم د پښتو غړونو بشپړه ښکارندويي نه شي کولای، له همدې امله نه یوازې پښتو، بلکې د نړۍ اکثره ژبې چې لیکدود یې د ژبو د ټولو غړونو او اړتیاوو انځورنه، نه شي کولای، د ځینو علمي ستونزو د حل او په ژبه کې د ځینو خاصو کلمو او غړونو د دقیق قید لپاره له یوې بلې ابېڅې څخه هم کار اخلي. دې ابېڅې ته د ژبپوهنې په نړیواله نومونه کې (فونیمیکه) الفبې وايي، چې په پښتو کې یې مور (غریزه) ابېڅې بولو.

غریزه الفبې د یوې ژبې په سلو کې (۹۹%) لفظي ستونزې اوارولای شي، خو هغه کلمې، چې د شکل او تلفظ له مخې سره ورته او ماناوې یې بېلابېلې وي، دا ستونزه بیا هم نه شي حلولای، خو د کلمې د تلفظ په دقیق ثبت کې مرسته کوي. البته د دې ډول کلمو ستونزه یوه مانیزه ستونزه ده، نه لفظي او په لیکدود پورې اړه نه لري. دغه راز په پښتو کې (دخج یا فشار) ستونزه هم د یادونې وړ ده. کله چې فشار د یوې کلمې په لړ او بر کې راشي، د کلمې مانا اړوي، دا ستونزه هم په غریزې الفبې نه شي حلېدلای، البته دخج د یوې ځانګړې نښې () په واسطه کېدی شي، چې یوه کلمه په همدغې مقصودې مانا تلفظ شي. لکه څنګه چې په عربي - پښتو لیکدود یا ابېڅې کې څه نا څه اختلافات او کمی شته، دغسې پښتو غریزې الفبې کې هم د څو محدودو تورو د بڼې په اړه د نظر یووالی نه شته، دلته به لومړی د پښتو ابېڅې دا دواړه بڼې (عربي پښتو لیکدود او پښتو فونیمیکه بڼه) راوړو او بیا به پر هغو څو محدودو تورو هم رڼا واچوو، چې لا تراوسه هم په یوه واحد بڼه نه کارېږي:

ج- پښتو توري او د هغو نومونه:

په پښتو او بله هره ژبه کې توري يا حرفونه نه يوازې د همغږي ژبې د غرونو استازي او ښکارندويي کوي، بلکې توري په خپله نومونه هم لري، چې له همغه اواز څخه ريښه او الهام اخلي، د پښتو تورو په ليکنې برخه کې تر ډېره حده د نظريو يو والی را منځته شوی، يوازې يو څو توري داسې دي، چې لا اوس هم تر يوې زياتې بڼې لري او يا هم ټول يې په يو ډول نه کاروي. دا چې هر توری په خپله په کوم نامه ياد شي، په دې کې هم د نظر توپير شته، خپله له پښتو (الفبي) څخه نيولې بيا د هنې تر بېلابېلو تورو پورې ، نومونه په واحد بڼه او شکل نه کارېږي.

د پښتو ليک د مجموعي تورو تر څنگ ((الفبي)) ته څوک (الفبا) او څوک هم (ابېڅې) وايي، دغسې يې توري هم در واخله ، دلته به لومړی د پوهنې وزارت پښتو الفبي سيستم ته نغوته وکړو، بيا به يوې هنې پښتو الفبي ته نغوته وکړو، چې په دوديز ډول پښتو کې کارېږي او هر توری يې هم له عربي قاعدې سره سم په همغو ورته نومونو يادېږي او بيا به د هېواد د نوميالي ژبپوه استاد پوهاند زيار له خوا هنې پښتو ابېڅې ته هم نغوته وکړو، چې په نومونو کې يې څه نا څه سمون او زياتون راوړی دی.

لومړی به د پوهنې وزارت له خوا کارېدونکې پښتو الفبي راوړو، چې په پښتو تعليمي کتابونو کې کارېږي.

ا	آ	ب	پ	ت	ټ	ث	ج
چ	ح	خ	څ	ځ	د	ډ	ذ

ر ږ ز ژ ږ س ش ښ
 ص ض ط ظ ع غ ف ق
 ک گ ل م ن ڼ و ه
 ی ی ی ی ی ی

د دې تورو لپاره له عربي قاعدې سره سم نومونه اېښودل شوي دي.

بله هغه پښتو دوديزه الفبې ده، چې په ځينو علمي مرکزونو کې کارېږي. د دې الفبې چارټ د ايشيا سافټ کمپنۍ استازي ښاغلي نور رحمن لېوال، چې د کمپيوټر د پروگرامونو متخصص دی، ګڼشمېر پښتو پروگرامونه يې جوړ کړي او ځينې کمپيوټري نومونه يې پښتو کړي، د ځينو نورو افغان ليکوالو په لارښوونه، مرسته او همکارۍ جوړ کړی دی.

د- پښتو الفبې

ا	ب	پ	ت
الف	بې	پې	تې
پ	ث	ج	ح
تې	ثې	جيم	حې
چ	خ	ح	خ
چې	خې	حې	خې
د	ډ	ذ	ر
ډال	ډال	ډال	رې

ر	ژ	ز	ر
رې	ژې	زې	رې
س	س	ش	س
سين	سين	شين	سين
ض	ظ	ط	ض
ضاد	ظې	طې	ضاد
غ	ق	ف	غ
غين	قاف	فې	غين
ک	م	ل	ک
کاف	ميم	لام	کاف
ي	ه	و	ن
خرگنده يې	هې	(واو)	نون
ی	ئ	ی	ې
نرمه يې	کړواله يې	بنځينه يې	اوږده يې

پورتنی الفبې تقریباً متفقہ ده او په ټوله پښتو کې له ځینو ځایونو پرته همدا الفبې کارېږي، اکثریت لیکوال همدا بڼه کاروي. یوازې د (گ) او (ے) په اړه د نظر اختلاف شته، ځینې پښتو ژبپوهان په دې نظر دي، چې د (گ) پر ځای باید (گ) وکارول شي، ځکه یو توري ته غړوندي ورکول هغه وخت په کارېږي، چې د تلفظ پر وخت ژبه هم ورسره په خوله کې را تاوه شي، لکه ځینې نور پښتو اوازونه یا توري (ډ، ږ، ښ، ټ) خو په (گ) کې دا حالت نه شته، نو ځکه یې غړوندي ته هم اړتیا نه شته. (ے) هم

دېره نه کارېږي ، یوازې په باره کلی سیمینار کې یې د یوه بدیل په توګه د کارونې وړاندیز شوی و، خو د تورو په نومونو کې پوهاند ډاکټر مجاور احمد زیار د دې تر څنګ چې اکثره همدا دودیزه نومونه تائیدوي، د نور سمون اړتیا هم نه هېږوي. هغه دا توري د یوه منظم سیستم لوبڼې ته اچوي، هغه الف ته (الف) (ه) ته (هې)، زور او فتحه وايي، (ر) ته (رې)، (ډ) ته (ډې)، (ډي) ته (اورډه ډي)، (ا = ۵) (ته زورکی)، (گ) ته (گې)، (غ) ته (غې)، (ي) ته (لنډه یې)، (خ) ته (خې)، (ج) ته (جې)، (ک) ته (کې)، (ل) ته (لې)، (م) ته (مې)، (ن) ته (نې)، (ن) ته (نې)، (س) ته (سې)، (ش) ته (شې)، (بن) ته (بنې)، (ی) ته زور واله (ی-)، (ی) ته (زورکي واله ی)، وایي دغه راز (و=۵) ته اورډ واو، (و=۱۱) ته لنډ واو، (و=w) ته (بېواکه واو) او (ی=y) ته (بېواکه ی) وایي.

سره له دې چې په لیکنی برخه کې له (گ=گ) پرته په نوره برخه کې له پورتنی (الفې) څخه د پوهاند زیار (ابېخې) کوم توپیر نه لري، خو د تورو نومونې په برخه کې څرګند توپیر په کې لیدل کېږي. که د پوهاند زیار پورتنی طرحې ته سړی دقیق شي، نو د ژبپوهنې د آرونو له مخې د تورو دا نومونه دقیقه او د یوه منظم سیستم تابع ده. که همدا نومونه وکارول شي، زده کوونکو ته به د زده کړې پر مهال د یو واحد سیستم له برکته اسانتیاوې را منځته شي.

هـ- پښتو غږيزه (فونيمیکه) ابېڅې:

لکه څنگه چې د مخه مو یادونه وکړه؛ هره ژبه د خپلو ځینو غږونو لپاره، چې په خپله دودیزه ابېڅې کې ورته توري نه لري او همد راز د ځینو علمي مسایلو د بڼې تشریح او حل لپاره له فونیمیکي الفبې څخه هم کار اخلي، فونیمیکه ابېڅې په واقعیت کې هغه علمي الفبې ده، چې د ژبې ډېرې لیکنې اړتیاوې لري کولای شي. پښتو ژبپوهانو هم له نړیوالو معیارونو سره سم پښتو ژبې لپاره فونیمیکه ابېڅې جوړه کړې ده. دا ابېڅې که څه هم تر ډېره حده یوه بڼه لري، خو بیا هم د ځینو تورو په لیکنې بڼه کې یې توپیر شته، دلته به موږ د پښتو فونیمیکي الفبې لیکنې درته وړاندې کړو، چې د څو بېلابېلو پوهانو له خوا وړاندې شوې دي:

لومړی به هغه فونيمکه الفبې وړاندې کړو، چې بساغلي
نوراحمد شاکر په خپل کتاب (ژبني څېړنې) کې راوړې ده .

الف- کانسونينټونه:

p	پ	b	ب
d	د	t	ت
ḍ	ډ	ṭ	ټ
r	ر	j	ج
ṛ	ړ	č	چ
z	ز	ts	څ
ẓ	ږ	dz	ځ
ž	ژ	x	خ
l	ل	s	س
m	م	š	ش
n	ن	ṣ	ص
ṇ	ڼ	g	غ
h	ه	k	ک
		g	گ

د پوهندوی نوراحمد شاکر په اثر کې د خاصو عربي تورو لپاره
دا لاندې ليکبنې غوره شوې دي:
ث s، ح h، ذ z، ص s، ض z، ط t، ظ z، ع ؟، ف f، او ق q.
د سيمې واول لپاره دا لاندې بڼې غوره شوې دي:
و (w): لکه په (کنډو = kandáw) او (ولور = walwár) کې.

ی (y) لکه په (یخی = yaxúy) او (اگی = agəy) کې .
پوهندوی شاکر په خپل کتاب کې پښتو واولونو او د هغوی
څرنگوالي ته په دې ډول گوته نیولې ده:

ب- واولونه: Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پور = por) کې .
، (u) : لکه په (پل = pul) او (سور = sur) کې .
و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کې لومړي
واوونه .

ي (i) : لکه په (خیر = dzir) او (پیر = pir) کې .
ي (í) : لکه په (کیري = kizi) کې لومړی (ي)
ې (e) : لکه په (ډېر = der) او (شمېر = šmer) کې .
زورکی (ə) : لکه په (زره = zra) او (لېوه = lewə) کې .
ا، یا زور (a) : لکه په (ارخ = arx) او (سر = sar) کې .
آ (ā) : لکه په (کار = kār) او (آس = ās) کې .^(۱)

څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالی په خپل اثر (د پښتو ژبې د
فونیمیکې الفبې لارښود) کې دا الفبې په مفصل ډول تشریح کړې
ده . دا اثر پر ۱۳۵۵ ل کال د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی .
څېړنوال دوکتور هلالی چې کومه فونیمیکه الفبې په خپل اثر کې
راوړې هغه د پښتو ټولني د هغه بحث او توافق نتیجه ده، چې
دې لاندې پوهانو په کې گډون کړی و:

^(۱) پوهندوی نوراحمدشاکر، ژبني څېړنې، ۱۳۵۰ ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه .

پوهاند عبدالحی حبیبی، پوهاند عبدالشکور رشاد، پوهاند
 محمدرحیم الهام، عبدالروف بېنوا، پوهاند دوکتور سیدبهاوالدین
 مجروح، خېرنوال محمدصدیق روهي، خېرنودی عبدالله
 خدمتگار، دوکتور مجاور احمدزیار، خېرنوال دوکتور
 سیدالشاه پولاد، خېرنوال دوکتور دولت محمد لودین،
 عبدالجلیل وحدي، خېرنوال دوکتور عبدالحکیم هالالی.
 په دې اثر کې پښتو غږیزه الفبې په دې ډول راغلې ده:

د پښتو ژبې منلې شوې فونیمکه الفبې:

معمولي توري	د فونیمیکې الفبې توري	مثالونه	
ا	a	اتل، سر، شپه	atal,sar,špa
آ	ā	آس، ویاړ، سبا	ās,wyār,sabā
ب	b	بار	bār
پ	p	پښتو	pašto
ت	t	تور	tor
ټ	ṭ	ټول	ṭol
ج	J	جوړ	joṛ
چ	č	چاکو	čākū
ح	j	حای	jāy
خ	c	خوک	cok

xor	خور	x	خ
dod	دود	d	د
deṛ	دېر	ḍ	دھ
rap	رپ	r	ر
r̥und	ړوند	r̥	ړ
zoṛ	زوړ	z	ز
žwənd	ژوند	ž	ژ
zaḡ	ږغ	ẓ	ږ
samūn	سمون	s	س
šəl	شل	š	ش
šāḡəlay	شناغلی	ṣ̌	شھ
ḡamay	غمی	ḡ	غ
kār	کار	k	ک
gaḍ	گد	g	گ
lās	لاس	l	ل
moṛ	موړ	m	م
nən	نن	n	ن
maṇa	منه	ṇ	ڼ
wādə, žəṛawəl	واده، ژړول	w	و
har, sahār	هر، سهار	h	ه
yor, melmastyā	يور، مېلمستيا	y	ي

saɾay	سړی	ay	ی
hosəy	هوسی	əy	ی
wir	ویر	i	ي
ter, maste	تېر، مستې	e	ې
kor	کور	o	و(مجهول)
lūr	لور	ū	و (معروف)
sur	سر (په موسیقي کې)	u	پښ
ibra	اېره (حاصل)	i	زېر
nikə, lwastəl	نیکه، لوستل	ə	زورکی
دخج د خای د ښوولو لپاره دا لاندې علامه منل شوې ده:			
koṭá	کوټه		خج

احتیاطي: ټ (θ)، ح (h)، ذ (ð)، ص (s)، ض (z)، ط (t)، ظ (z̄)، ع (ʔ)، ف (f)، ق (q) ء (ʔ) معدوله واو (w) جرمني (w)، انگلیسي (v) او روسي (B) په (v).⁽¹⁾

پر پوهندوی نورا حمد شاکر او څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هاللي سربېره پوهنوال محمد صابر خوېشکي په خپل اثر (پښتو غږ پوهنه او ویپوهنه) کې پښتو فونیمیکه الفبې په دې ډول تشریح کړې ده:

⁽¹⁾ څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هاللي، د فونیمیکي الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ ل کال، ۷-۱۱ مخونه.

الف- واولونه: د پښتو واولونو لپاره يې دغه لاندې توري يا انځورونه كښلي دي:

۱- د څرگند واو (و) لپاره يې (u)

۲- د اوږد واو (و) لپاره يې (o)

۳- د څرگندې يا (ي) لپاره يې (i)

۴- د بنځينه يا (ې) لپاره يې (e)

۵- د زور (ه) لپاره يې (a)

۶- د الف (ا) لپاره يې (ā)

۷- او د زور كې (ه) لپاره يې (ə) شكلونه غوره كړي دي.

ب- كانسونينټونه: پوهنوال محمد صابر خوبشكي

كانسونينټونه په دې ډول ښودلي دي:

گنہ	پستو مروجہ الفبا	فونیمیکہ الفبا	مثالونہ
۱	ب	b	بن، بنوال، باران
۲	پ	p	پند، پوپل، توپ
۳	ت	t	تور، تالو، توت
۴	ٽ	ṭ	ٽول، ٽیل، مٽ
۵	ج	j	جور، ناجور، تاج
۶	ڄ	ʝ	ڄمکھ، نانڄکھ، ورڄ
۷	چ	č	چار، مچ، پچھ
۸	ڇ	c	ڇادر، ڇخوبی، پایڇھ
۹	خ	x	خوارھ، یخ، اخ
۱۰	د	d	دود، درد، پند
۱۱	ڊ	ɖ	ڊگر، ڊاڊ، ھڊ
۱۲	ر	r	رامبیل، ٽبر، اوبھ
۱۳	ڙ	r̄	ڙنگ، ٽرل، وڙجار
۱۴	ز	z	زڙھ، تازھ، راز
۱۵	ڙ	ʒ	ڙوند، لڙند، روڙھ
۱۶	ڙ	ẓ	ڙمنڄ، ڙلی، کوڙ
۱۷	س	s	سل، لس، اس

شل، شپه	š	ش	۱۸
بڼه، وانښه، چنگاښ	ʃ	ښ	۱۹
غر، ټغر، باغ	ğ	غ	۲۰
کور، کرکیله، تاک	k	ک	۲۱
گیله، بگی، پراڼگ	g	گ	۲۲
لاری، لار، څنگل	l	ل	۲۳
موړ، بامل، بام	m	م	۲۴
نن، پرون، اسان	n	ن	۲۵
بانه، کون، پنه	ŋ	ڼ	۲۶
هلک، بهاند، مهال	h	ه	۲۷

ج - عربي توري:

لکه ثابت، وارث، وراثت، باعث	ث	ṯ
لکه ذلت، مذکور، ماخذ	ذ	ḏ
لکه حوض، حاضر، حضور	ح	ḥ
لکه صبر، بصر، صبور	ص	ṣ
لکه ضرر، مضروب، غامض	ض	ẓ
لکه طالب، باطل، ناطق	ط	ṭ
لکه ظالم، مظلوم، ناظم	ظ	ẓ
لکه عادت، طاعت، معلم	ع	ʿ

لکه فرمان، کافر، نافع	f ف
لکه قاموس، ناقوس، توافق	q ق

د- سیمې واولونه:

و (w) لکه ور war ولور walwar

ی (y) لکه یور yor، یو yaw

ه- دیفتنگونه:

ew، لکه له لېو lew کې

aw، لکه لو او کنډو kandaw کې

aw، لکه په پړاو paraw او جړاو jaraw کې

aw لکه په کتو kataw کې

د (ay = ی) غیرگڼرونه په لاندې ډول دي:

د ay ایوان aywan، میره mayra، سړی saray

ay لکه آینه ayana، ځایگنی jaygenay، ځای jay

ay لکه نړۍ naray، ډوډۍ doḍay، کړکۍ karḱay

uy لکه خوی xuy، بوی buy، دوی duy

oy لکه زوی zoy، سوی soy

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار پښتو فونیمیکه الفبې او د تورو نومونه په لاندې ډول راوړي دي:

فونیمیک الفبت (غریزه ابپھی)

فونیمیک	عادی	نوم	فونیمیک	عادی	نوم
a	/ فتحه	زور، فتحه	ŋ	ڻ	نہی
ā	الف	الف	o	و	اورد (واو)
b	ب	بہی	p	پ	پہی
c	خ	خھی	r	ر	رہی
č	چ	چھی	ʃ	ش	شہی
d	د	دہی	s	س	سہی
ḍ	ڍ	ڍہی	š	ش	شہی
e	ی	اوردہ ہی	s	س	سہی
ə	ہ	زور کی	t	ت	تہی
g	گ	گہی	t̪	ت	تہی
ǰ (ǰ)	غ	غہی	u	و	لندہ (واو)
h	ھ	ھہی	w	و	ببواکہ (واو)
i	ی	لندہ ی	x	خ	خہی
j	ج	جہی	y	ی	ببواکہ (ی)
ǰ	ج	جہی	z	ز	زہی
k	ک	کہی	ʒ	ژ	ژہی
l	ل	لہی	ž	ژ	ژہی
m	م	مہی	ay	ی	زور والہ (ی)
n	ن	نہی	əy	ی	زور کی والہ ی ^(۱)

(۱)- پستو سیندگی- نویزونه، پوهاند ډاکټر مجارو احمد زیار، د سایی څېړنو پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل

کال (۲۰۱۰) مخونه.

پوهاند زیار د پښتو فونیمیکې الفبې او ورسره د هغو توري، چې اصلاً عربي دي او په پښتو کې هم کارېږي، له فونیمیکې بڼې او مثالونو سره په خپل اثر (لیکلار ښود) کې په دې ډول راوړې دي:

دودیز	غږیز	نوم	بېلگه	غږیز لیک
ا، ه	a	زور	اړه، اړ	ara, ar
ه، ه	ə	زورکې	زړه	zrə
آ	ā	اوږد	آر	ār, ās
ب	b	بې	بر	bar
پ	p	پې	پور	poɾ
ت	t	تې	تل	tal
ټ	t	ټې	ټل	tal
ج	j	جې (جیم)	جل	jal
چ	č	چې	چم	čam
خ	j	خې	خل، ورځ	jal, wraj
څ	c	څې	څرخ، خرڅ	carx, xarc
ځ	x	ځې	ځر، خور	xar, xor
د	d	دې (دال)	دادا	dādā
ډ	ḍ	ډې (ډال)	ډول	ḍol
ر	r	رې	رگ، تور	rag, tor
ړ	ɾ	ړې	ړوند	ɾund
ز	z	زې	زر	zar
ژ	ž	ژې	ژر	žar
ږ	ž	ږې	ږیره	žira

sam	سم	سپ (سین)	s	س
špa	شپه	شپ (شین)	š	ش
šār	بنار	بني	ʃ	بني
ḍar	غر	غې (غبین)	ḍ	غ
kar	کر	کې (کاف)	k	ک
gaṇ	گن	گې (گاف)	g	گ
lar	لر	لې (لام)	l	ل
mor	مور	مې (میم)	m	م
nar	نر	نې (نون)	n	ن
ruṇ	رون	نې	ṇ	ن
kor	کور	او [اورد (و)]	(o) o	و
zum	زوم	او [لند (و)]	u	و
war	ور	وې (بېواک)	w	و
ham	هم	هې	h	ه، هـ
her	هېر	اورده يې	e	ې
wir	وېر	لنده يې	i	ي
wray	وری	زورواله يې	ay	ی
wrəy, xwrəy	ورې، خوری	زروکي واله يې	əy	ی، یئ
بېلگه	نوم	غریز	عربي	
حدیث	ثي، ثاء	θ	ث	
حليم	حا	h	ح	
ذاکر	ذال	ḍ	ذ	
صابر	صاد	ʒ	ص	

ضمير	ضاد	z	ض
ظاهر	طا، طي	t	ط
ظاهر	ظا، ظي	ẓ	ظ
عالم	عين	ʿ	ع
فاروق	فاء، في	f	ف
قرآن ^(۱)	قاف	q	ق

^(۱) ليكلار نبود، پوهاند مجاور احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۶ ل، ۱۵-۱۸ مخونه.

دڅلور پښتو پوهانو له نظره پښتو فونيمیکه الفبې

توپیر	پوهاند زیار	پوهنوال خویشکی	څېړنوال هالالي	پوهندوی شاګر	توری	ګڼه
متفق	a	a	a	a	زور	۱
//	ā	ā	ā	ā	الف	۲
//	b	b	B	b	ب	۳
//	p	p	P	p	پ	۴
//	t	t	T	t	ت	۵
//	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ټ	۶
توپیر	ǰ	j	J	j	ج	۷
//	j	ǰ	ǰ	dz	ځ	۸
متفق	č	č	Č	č	چ	۹
توپیر	c	c	c	ts	خ	۱۰
متفق	x	x	X	x	خ	۱۱
//	d	d	D	d	د	۱۲
//	ɖ	ɖ	ɖ	ɖ	ډ	۱۳
//	r	r	R	r	ر	۱۴
//	ṛ	ṛ	ṛ	ṛ	ړ	۱۵
//	z	z	Z	z	ز	۱۶

//	ž	ž	Ž	ž	ژ	۱۷
//	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	ز	۱۸
//	s	s	S	s	س	۱۹
//	š	š	Š	š	ش	۲۰
//	ṣ	ṣ	Ṣ	ṣ	ص	۲۱
توپیر	ğ(ğ)	ğ	Ğ	ğ	غ	۲۲
متفق	k	k	K	k	ک	۲۳
//	g	g	G	g	گ	۲۴
//	l	l	l	l	ل	۲۵
//	m	m	m	m	م	۲۶
//	n	n	n	n	ن	۲۷
//	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ح	۲۸
//	h	h	h	h	ه	۲۹

د ديفتونگونوپه برخه کې، لکه: ی، (ey)، ی (ay)، (āy)، (oy)،
(uy)، (ew)، (əw)، (iw) لیکنی توپیر نه شته.

په پښتو کې د خاصو عربي تورو فونيمیکه ليکنه:

توپير	پوهاند زيار	پوهنوال خويشکي	خپرنوال هالالي	پوهندوی شاکر	توری	گڼه
توپير	θ	θ	θ	s	ث	۱
//	h	h	h	h	ح	۲
//	δ	δ	δ	z	ذ	۳
//	s	s	s	s	ص	۴
//	z	z	z	z	ض	۵
متفق	t	t	t	t	ط	۶
توپير	z	z	z	z	ظ	۷
//	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ع	۸
متفق	f	f	f	f	ف	۹
متفق	q	q	q	q	ق	۱۰

دویم څپرکی

په پښتو کې د (یاگانو) سمه کارونه او اړتیا

په پښتو ژبه کې (یاگانې) د بڼې یا شکل له پلوه په پنځه ډوله دي، چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو له خوا دا شکلونه غوره شوي او که پر ۱۳۶۹ ل کال د باره کلي د سيمينار پرېکړه ورسره يوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو ته رسېږي. دا پنځه يا شپږ شکلونه په حقيقت کې د څلورو بېلابېلو اوازونو ښکارندويي يا استازي کوي، چې دوه يې خپلواک غږونه يا واولونه دي او نور يې د ژبپوهنې د يوې دوديزې نومونې يا اصطلاح له مخې غبرگغږونه يا ديفتونگونه دي.

د پښتو ياگانو، دا څلور اوازونه په حقيقت کې څلور مختلف اوازونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله گرافيمونو په بڼه افاده کېږي، له همدې امله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دوديز ډول د يوه گرافيم (ی گانو) په نامه يادېږي، که په پيل کې د پښتو غږونو لپاره د ليکنښو يا گرافيمونو د اېښودلو پرمهال دې څلورو

بېلابېلو اوازونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي وای نو نن به د پښتو (ياگانو) په ليکنی او گړنی برخه کې هغه ستونزه او ناسم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کله په دې برخه کې پېښېږي، خو له دې سره سره پښتو ژبپوهانو او ليکپوهانو هڅه کړې د ټکو او ځينو نښو په زياتون سره د دې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتيا راوړي او دپښتو ليک لوستنه اسانه کړي.

د يادونې وړ ده، چې د پښتو (۷) واولونو له جملې څخه دوه يې همدا (ياگانې) دي، چې دکارونې خورا زيات ځايونه او اړخونه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکه که موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسبه کړو نو د پښتو کلمو په سلو کې تر پنځه ويشتو زياته برخه جوړوي. د دې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه يوازې د نوم يا فعل په اصلي بڼه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځي او د پښتو ژبې دکرامر يوه ځانگړتيا يا د ژبني سکښت يو خصوصيت دا دی، چې فعل، نوم، صفت يا قيد پر خپل اصلي حالت سربېره دويم يا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونه يا (ي گانې) دکلمو په دغسې اوبښتون کې اساسي نقش لري. سربېره پر دې زورکي واله يا همزه واله (ي = ئ) او زورواله يا نرينه (ي) هم دپښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نو دا ټول چې سره يوځای شي دا د پښتو کلمو يوه ډېره درنه او غوښنه برخه جوړوي. که چېرې د هغو د ټاکل شويو شکلونو په واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او ليکنی بڼه ترسره نه شي او يا يوه د بلې

پرځای وکارول شي، نو يقيني خبره ده، چې دپښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي. زه دلته غواړم لومړی دپښتو دمروجو پنځه واړو (ياگانو) دسمې کارونې ځایونه په ګوته کړم او بيا وروسته د (ياگانو) په اړه خپل يو نظر او وړاندیز راوړم.

۱ - نرمه، بې ټکو، زورواله يا نرينه (y = ay):

دې (y) ته نرمه، بې ټکو، زورواله يا نرينه (y) وايي او د ژبپوهنې له معمول تعريف سره سم يو غبرګنځر يا ديفتونګ ګڼل کېږي، چې له يو خپلواک اواز (a) او يو نیمه خپلواک غږ (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان د ديفتونګ له معمول تعريف سره موافق نه دي او هر يو بېل اواز ګڼي، په هر ترتيب زورواله يا نرينه (y) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او د يوې څپې په شان يو ځل له خولې څخه راوځي. د دې (y) دکارونې ځایونه په دې ډول دي:

الف - دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي، لکه:

سړی، منګی، لږګی، زمړی، ډانګی، فرنګی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقيقي مذکر وي يا لفظي.

(حقيقي مذکر او حقيقي مونث هغو نومونو ته ويل کېږي، چې د نسل د توليد وړتيا ولري او لفظي مذکر او مونث هغو نومونو ته ويل کېږي، چې د نسل د توليد وړتيا نه لري، خو لفظاً نرينه او بنځينه ګڼل کېږي.)

ب - په ځينو نسبتې صفتونو يا ستاینومونو کې هم راځي، لکه:

توريالی، ننگيالی، زمريالی، بريالی او نور...

ج - په هغو فعلونو کې هم راځي، چې د مفرد مذكر نوم لپاره
گردان شوي يا اوسني وي.
لکه: احمد ډېر خوږېدلی دی، محمود ډېر کړېدلی دی، لاس
مې سوځېدلی دی.

د - د ځينو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه:
زړه مې په نښو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو په نښو
اخلاقو خوشالېدلای شي.
وطن په کارونو ابادېدلای شي، ځمکه د بزگر په هڅو
زرغونېدلای شي.

۲- څرگنده، لنډه يا معروفه (ي = i):

دا (ي) په پښتو کې يو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن
کې ډېر زيات کارېږي د کارونې ځينې مهم ځايونه يې په دې
ډول دي:

الف - دهغو مفردو مذکرو يا نرينه نومونو د جمعې لپاره راځي،
چې په نرينه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غوی	غويي

منگی
لرگی
او داسې نور...

ب - دهغو مفردو مذکرو نومونو د مغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په نړینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:
 (اصلي حالت) (مغیره یا دویم حالت)
 (سړی) کار کوي. (سړي) کار وکړ.
 (بريالی) درس لولي. (بريالي) درس ولوست.
 (زمری) د ځنګله پاچا دی. له (زمرې) څخه نور حیوانات وېرېږي.

ج - د نسبي صفتونو یا نسبي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحيم	رحيمي
خوښ	خوښي	کریم	کریمي
سوکال	سوکالي	ابراهيم	ابراهيمي
هوسا	هوسايي	او نور...	

د - په یو شمېر کسبي نومونو کې، چې د یوې پېشې یا کسب ښکارندويي کوي، هم کارېږي، لکه:
 ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي او نور...

هـ - په یو شمېر فعلونو په تېره بیا د حال زمانې په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، څښي، وړي، لولي، ناڅي، پاڅي او نور...

و- په پښتو کې د همدې غبرگنډ (ay) په شان نور غبرگنډونه (oy)، (uy) هم شته، چې تراوسه لا ورته په پښتو لیکدود کې کومه خاصه بڼه په پام کې نه ده نیول شوې. دا غبرگنډونه ډېر زیات نه دي، نو هغه کلمې چې پر دې غبرگنډونو پایته رسېدلې وې، هم په همدې (ی) ولیکل شوې، نامعقول کار به ځکه نه وي، چې دا ډول غبرگنډونه تر نورو دې (ی) ته نږدې دي. لکه خوی (xuy)، بوی (buy) یا زوی (zoy) لوی (loy)، ځینې ضمائر لکه دوی، هغوی او ځینې نور نومونه.

۳- اوږده، مجهوله یا بنځینه (ې = e):

دا (ې) هم یو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بیا په بنځینه نومونو کې زیات کارېږي. د کارونې ځینې مهم ځایونه به یې دلته په ګوته کړو:

الف - دا بنځینه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونو د جمعې لپاره کارېږي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډیوه	ډیوې
بنځه	بنځې
پاڼه	پاڼې

منې	منه
زرکې او داسې نور...	زرکه
ب - دهغو مفردو موثو نومونو د مغیره یا دویم حالت لپاره	
راځي، چې په همدې کرده (ه) یا زور پایته رسېدلي وي، لکه:	
اصلي حالت	مغیره حالت
(ډيوه) رڼا کوي.	د (ډيوې) رڼا تته ده.
(ښځه) د ژوند نیمه برخه ده.	بې له (ښځې) ژوندون گران دی.
(پانه) ورژېده	د توت (پانې) رنگ مې خوښېږي.
(پلوشه) درس لولي.	(پلوشې) درس ولوست.

ج - دهغو ښځینه صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره هم

راځي، چې په کرده (ه) یا زور (a) پایته رسېدلي وي، لکه:

مغیره او د جمعې حالت	مفرد او اصلي حالت
(ښې ښځې)	(ښه ښځه)
(د ښې ښځې) به ښه خوی وي	(ښه ښځه) ښه خوی لري
(سرې ډيوې)	(سره ډيوه)

د - په هغو نسبتې صفتونو او فعلونو کې هم کارېږي، چې د ښځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا کردان شوي وي.

لکه:

(د ښې ورځې) خاوند شي.	له (بدې ورځې) ژاړم.
(خویندې خندېدلې).	(نجونې ژړېدلې).
(وراوې تېرېدلې)	(تورې نخېدلې).

او داسې نور...

هـ - په ښځینه ضمیرونو او مفردو حقیقي مونثو نومونو کې هم کارېږي، لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خوانېې او نور...

د دې (ې) یو بله ښه ځانګړنه په دې کې ده، چې د کلمو په منځ کې هم خپل هویت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي په دقیق ډول یې استعمال کړي، د کلمې په سر کې هم خپل هویت خوندي کولای شي، خو د کلمې په سر کې دومره دود نه ده، د کلمې په منځ کې، لکه:

(تېر) د پخوا تېر شوی او (تیر) د دستک او لړګي په مانا

(پېر) دمخال په مانا او (پیر) دلارښود یا مرشد په مانا.

۴- زورکیواله (y = ay):

زورکیواله (y = ay) د ژبپوهنې د معمولو تعریفونو له مخې یو غیرګڼې دی، یانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې یو زورکی (a) دی او بل سیمې واول (y) دی، چې یو یې خپلواک (a) دی او بل یې (y) بېواک یا نیمواک. په پښتو اوسنۍ الفبې کې د زورکي (a) او زور (ay) تفاوت نه لیدل کېږي او دواړه په دې ښه (a) لیکي، خو د باره ګلۍ په سیمینار کې د زور او زورکي لپاره (a) او (ay) ښې منل شوي او دا یو ښه وړاندیز دی. د زورکي واله (y) بله برخه (y) نیمه خپلواک ګڼې دی، د استعمال ځایونه یې په دې ډول دي:

الف - په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځي، کېدی شي دا نومونه يا حقيقي مونث وي يا نا حقيقي، خو په لفظي ډول پرې دمونث اطلاق کېږي، لکه:

خولی، زهری، نړی، کلالی، ډوډی، خوکی، او داسې نور...

ب - د ځینو هغو نسبي صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره راځي، چې پر څرگنده (ي) پایته رسېدلي وي، لکه:

مغیره حالت	اصلي حالت
------------	-----------

خوښی	خوښي
------	------

تربگنی	تربگني
--------	--------

دوستی	دوستي
-------	-------

خوشالی	خوشالي
--------	--------

دا به په یوه مثال کې هم واضح کړو:

(مغیره حالت)	(اصلي حالت)
--------------	-------------

د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده. د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته

۵- همزه واله ی (ay):

دا هم یو غبرګون دی او له زورکي والې (ی) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ توپیر نه شته، یانې دا دوه غږونه په حقیقت کې دیوې څپې په څېر یو ځل له خولې څخه راوځي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ی) او همزه والې (ی) د بېلتون نښه او ضرورت همدا ګڼلی، چې یوه په نومونو او بله په فعلونو

کې راځي. زه به دلته د پښتو ليکپوهانو له خوا د همزه واله (ئ) د اوسني دوديز استعمال ځايونه په گوته کړم:

الف - همزه واله (ئ) اکثره د امر او نهې فعلونو په پای کې راځي، لکه: کېښئ، پاڅئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...

ب - د ځينو سوالیه جملو په پای کې هم راځي، البته دلته هم فعلي حالت څرگندوي، لکه: تاسو ټولکي ته راځئ، تاسو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...

د یادونې وړ ده، چې همزه واله (ئ)، زورکي واله (ی) او زورواله یا نرينه (ی) دکلمو په منځ کې خپل هویت ساتلای نه شي او ځای یې د څرگندې (ي) شکل نیسي، یوازې دکلمو په پای کې دا (ی) گانې د شکل له پلوه خپل هویت ساتلای شي، لکه: نړۍ + وال = نړيوال یا کلی + وال = کلیوال

اوس د پښتو یاگانو، په اړه خپل نظر او وړاندیز څرگندوم: لومړی دنومونو په اړه: پښتو (یاگانې) طبعاً د بېلابېلو اوازونو بنسټکارندويي کوي، لکه څنګه چې هر اواز خپل یو بېل او واحد نوم لري، نو په کار ده، چې د هغه گرافیم یا شکل هم یو واحد او له اواز سره منطبق یو نوم ولري، لکه څنګه چې مور په خپله نوره ابېڅې (الفې) کې دهر اواز لپاره دگرافیم یو مشخص نوم لرو او هېڅ ستونزه په کې نه وینو نو دلته هم باید دنومونو د یو والي له

لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړاندیز دا دی، چې:

(ی = ay) ته دې نړینه (ی) وویل شي، ځکه چې دا د هنې دکارونې له ځایونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کوي، په هر ځای کې چې دا (ی) کارېږي؛ فعل وي که صفت او یا که نوم وي، د هغو ټولو خصلت به نړینه وي یا به لفظاً او یا به هم د مانا له پلوه دنړینه ځانګړتیا ترې څرګنده شي، نو د (زوروالې) (نرې) او (بې ټکو) نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکه چې له مانا سره یې ډېر اړخ نه لکوي.

(ې = e): لکه څنګه چې (ی ay) د نړینه نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي دغسې (ې e) دمونثو نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده، چې بنځینه (ې) ورته وویل شي، چې له مانا سره یې مطابقت پیدا شي. دمجهولې یا اورېدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چې د (مجهولې) اصطلاح مور ته مجهوله نه ده او کېدی شي دعربي او دري ژبو ویونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کوم شی چې مور ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟ د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول په مانا کې کوم تغیر نه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نه لکوي، نو که دې (ې) ته همغه (بنځینه ې) نوم ورکړل شي، دا کار به له مانا سره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومره بده نه برېښي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده، نو که د لنډې (ي) پر ځای همدا نوم غوره شي، څه ستونزه ترې نه پیدا کېږي.

د زور کيوالې او همزه والې (ى، ئ) په اړه زما نظر دا دى، چې دا دواړه په حقيقت کې يو اواز دى او يا د يوه غږ دوه شکلونه دي. موږ په نورو ځايونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعيت کې د اوازونو لپاره شکلونه نه لرو او د اوازونو باقي يا پوروي ياستو، لکه د زورکي (ə) لپاره هم تراوسه پورې د (o) شکل او د زور (a) لپاره هم دا (o) شکل کاروو. سره له دې چې د باره ګلۍ سيمينار د زورکي لپاره (ë) شکل غوره کړ، خو تراوسه لا پوره دود شوى نه دى او هم د (u) او (o) دوو اوازونو لپاره يو يو شکل (و) لرو، خو دلته بيا د يوه اواز (ay) لپاره دوه شکله (ى = ئ) لرو. پښتو ژبپوهانو او ليکپوهانو دهمزه والې (ئ) د ضرورت وجه (فعلې افاده) ګڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبيت لپاره موږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بيا خو هغه نورې (ې، ي، ى) ګانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغو ته مو ولې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل؟ لکه:

ى = سپړى (نوم) بريالى (ستاينوم) کړېدلى دى (فعل)
 ي = سپړي (نوم) ننگيالي (توصيفي يا ستاينوم) خوري، ځي (فعل)
 ې = ناوې (نوم) تودې/ سپړې (صفت) خندېدلې، ګرځېدلې (فعل)
 نو دلته ولې دا (ى، ي، ې، ګانې) دمحتوا له مخې پر شکلونو ونه وېشل شوې؟ زورکيواله او همزه واله (ى، ئ) په حقيقت کې د يوه اواز ښکارندويي کوي او د يوه اواز د تثبيت لپاره يوازې يوه ګرافيم يا توري ته اړتيا ده او بس. د يوه غږ لپاره د بېلابېلو تورو شتوالى دا مانا ورکوي، چې موږ د يوې ژبې لپاره په يوه واحد ليکدود کې څو الفباوې ولرو او دا د ژبې زده کړه او تدریسي چارې سختوي. زما وړاندیز دا دى، چې همزه والې (ئ) ته هېڅ

اړتيا نه شته او دا پر ژبه يو زياتی بار دی، نو ګټه نه لري، بايد له پښتو الفبا څخه حذف شي.

د باره ګلۍ په سيمينار کې چې د (يا) يو بل شکل (ع) په اختياري ډول منل شوی هغې (ع) ته هم هېڅ اړتيا نه شته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېز ښکارندويي کوي او د استعمال ځايونه يې په نورو (يا ګانو) افاده کېدی شي.

پښتو لوستونکو ته مې د (يا ګانو) د زده کړې په برخه کې وړاندیز دا دی چې د (يا ګانو) نومونو د زده کړې پر ځای د (يا ګانو) د تلفظ او د هغو د استعمال ځايونو ته زياته توجه وکړي، نومونه (اصطلاح) کېدی شي، دسړي له ياده وځي، خو د (يا ګانو) دقيق تلفظ او په حافظه کې د هغو د شکل ساتنه د (يا ګانو) له دقيقې کارونې سره مرسته کولای شي. لوستونکي کولای شي لاندې شعار د (يا ګانو) د استعمال د يوه لنډ فورمول په توګه په پام کې ونيسي او په هره کلمه کې چې (يا ګانې) کارول شوې وي، د همدې فورمول له مخې يې د تلفظ په پام کې نيولو سره وکاروي: دا فورمول دا دی:

تل دې وي سوله په ټوله نړۍ کې - سره يو شی دا مو شعار دی.

پورتنی فورمول کې د هرې (يا) شکل او تلفظ په پام کې ونيسئ او په هره کلمه کې چې (يا) کارېدلې وي، هغه له دې تلفظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول يې وکاروئ.

درېيم څپرکی

په پښتو کې د مغیره حالت سمه لیکنه

پښتو د هغو ژبو په ډله کې ده، چې (نوم) د حالت له مخې هم په کې تغیر کوي، یانې دا چې د جملې د کارونې پرمهال نوم پر خپل اصلي یا لومړني حالت سربېره دویم حالت ان درېیم حالت هم لرلای شي. په (دري) او ځینو نورو ژبو کې نوم خپل یو حالت لري. په پښتو کې که نوم چېرې مفرد وي، نو په جمله کې یې د موقعیت له مخې د بڼې د بدلون دوه احتمال شته او که چېرې جمع وي د جمعې د دوو حالتونو او همدارنگه د دوو مغیره حالتونو احتمال یې شته. دلته به لومړی د نومونو اصلي (لومړني) او مغیره (دویم) حالت ته اشاره وکړو او بیا به پر دې هم رڼا واچوو، چې د کومو نومونو د دویم یا مغیره حالت په برخه کې لیکنې تېروتنې کېږي. تر ټولو لومړی هغه نومونه چې یوازې یوه بڼه لري او مغیره حالت نه لري.

۱- ثابت او نامغیر نومونه: دا هغه نومونه دي، چې یوازې یو حالت لري، چې په مفرد ډول کارېږي، په یوه حالت کې هم تغیر نه کوي، دې کې دغه نومونه شامل دي:

الف- هغه لفظي مفرد یا جمع نومونه، چې پر زورکیواله (ی) پای ته رسېدلي وي، په یوه حالت کې هم مغیر حالت نه

لري، دا نومونه په دې ډول دي: نړۍ، مړۍ، ډوډۍ، گړۍ، گلالۍ، ملالۍ، شړۍ، وړۍ او داسې نور، خو که دا نومونه بيا په همدې خپل شکل ونه ليکل شي، نو د تلفظ پرمهال يې ستونزې راولاړېږي او يو ناپښتو ژبې يې په سمه بڼه نه شي ويلاى، لکه د (گلالۍ) او (گلالۍ) توپير يا هم د (مړۍ) او (مړۍ) توپير نه شي کولای، نو ځکه خو د دې نومونو سم ليکنې توپير په کار دی.

ب- هغه نومونه چې پر الف (ā) پای ته رسېدلي وي، څه مفرد مذکر وي، څه مفرد مونث، څه لفظي مذکر يا مونث وي څه حقيقي، مغیره حالت نه لري.

لکه ملا، بلا، کلا، نيا، خندا، ژړا، ځلا، ښکلا او داسې نور... دا که د جملې په هر موقعيت او حالت کې په خپله مفرده بڼه وکارول شي، تغيير نه کوي. د دې ډول نومونو يا کلمو په ليکنۍ برخه کې د نظر اختلاف او توپير نه شته، نو ځکه يې په ليکنۍ او گړنۍ برخه کې کومه ستونزه هم نه تر سترگو کېږي، البته که پورتنی نومونه د جمعې په بڼه راوړل کېږي، د جمعې بڼه يې د جملې د سکست، جوړښت او په هغې کې د دې نومونو د دريځ له مخې، د جمعې اصلي او مغیره بڼې لرلای شي.

۲- بدلېدونکي نومونه: هغه نومونه دي، چې په جمله کې د خپل موقعيت له مخې بدلون مومي او بڼه يې بدلېږي، يانې دا ډول نومونه که مفرد حالت ولري که جمع، دواړه يې مغیره حالتونه لري، په ليکنۍ برخه کې که د دې نومونو سمه بڼه وليکل

شي، نو په تلفظ کې به يې اساني راشي. دلته به د دې نومونو بېلگې وړاندې کړو:

الف- هغه نومونه چې پرکانسونينټ يا چوپ تورو پایته رسېدلي وي، دوه مغير حالتونه لري، يو په ندايي او بل هم د بېلتون او پيوستون په حالت کې. دلته به يې خو بېلگې وړاندې کړو.

اصلي حالت	ندايي حالت	د بېلتون يا پيوستون حالت
احمد	احمده!	له احمده مې زړه شين دى.
سلطان	اى د زړه سلطانه!	له سلطانه پوره نه شوه.
جانان	جانانه راشه چې پخلا شو!	بېکاه مې خوب کې وکړ له جانانه سره جنگ.
غر	اى د شمشاد غره!	د غره پر څوکه لار ده.
بلبل	زما د زړه بلبله!	د زړه حال مې له بلبله پوښته.
قلم	قلمه ښکل به دې کړم نوم د جانان وليکه!	يې کتاب و قلمه، وطن نه رسېږي.
مور	مورې لپه دې له دعاوو ډکه اوسه! خداى (ج) دې يې موره او بې پلاره مه کړه.	

سره له دې د پورته مغيره حالتونو په ليکنې برخه کې ډېرې خاصې ستونزې نه شته، خو بيا يې هم ځينې خلک په سم ډول نه ليکي او له گرامري پلوه يې سم نه کاروي.

ب- په پښتو کې ځينې شخصي ضمماير داسې دي، چې دويم حالت هم لري، خو په پښتو- عربي ليکدود کې د ځينو ضميرونو د دويم حالت ليکنه مشکله ده، همدا وجه ده چې ځينې ويندويان د خبرونو پرمهال هغه ناسم لولي او د جملې مانا او محتوا ورسره بدلېږي، دلته به پښتو کې شخصي ضميرونو ته هم نغوته وکړو.

اصلي حالت	مغيره حالت	
مفرد	زه	ما
	ته	تا
جمع	مورې	مورې
	تاسې/ تاسو	تاسې/ تاسو
مفرد مذکر	دی	ده
مونث او مذکر جمع	دوی	دوی
مفرد مونث	دا	دې
مفرد مذکر	دغه	دغه
مفرد مونث	دغه	دغې
جمع/ مونث مذکر	دغو	دغو
مفرد مذکر	هغه	هغه
مفرد مونث	هغه	هغې
مونث او مذکر جمع	هغو	هغو(و)

دلته به دا هر یو ضمیر په اصلي او مغيره بڼه په یوه جمله کې وکاروو:

۱- د پښتو ګرامر، هربرت پنزل، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ ل کال، دولتي مطبعه ۱۳۴-۱۳۵ مخونه.

اصلي حالت	مغيره حالت
زه درس لوله	ما درس ولوست (زه) پر (ما) بدل شو
ته درس لولې	تا درس ولوست (ته) پر (تا) بدل شو

د متکلم ضمير د جمعې حالت يې يوازې يوه بڼه لري او مغيره حالت نه لري.

<u>دی</u> درس لولي	<u>ده</u> درس ولوست
<u>دا</u> درس لولي	<u>دي</u> درس ولوست

<u>دغه</u> هلک درس لولي	<u>دغه</u> هلک درس ولوست.
دغه (dağa) پر دغه (dağə) واوښت	
يانې (زورونه) پر (زورکيو) بدل شول (ə=a)	
دغه جلی درس لولي	دغې جلی درس ولوست
هغه ځوان درس لولي	هغه ځوان درس ولوست.
دلته هم هغه (hağa) پر هغه (hağə) بدل شو.	
هغه پېغله درس لولي	هغې پېغلې درس ولوست
(هغه) پر (هغې) او پېغله پر پېغلې بدل شول.	

د پورتنیو ضمایرو د اصلي او مغيره استعمال په لیکنی برخه کې په مجموعي ډول زیاتي تېروتنې نه کېږي، یوازې د (دغه) او (هغه) په اصلي او مغيره حالت کې ستونزه شته، ځکه چې په پښتو لیکدود کې د دواړو توپیر مشکل دی. البته د زورکي (ə) لپاره د باره گلی د سیمینار دا (ə) وړاندیز شوې بڼه که په پام کې ونیول شي نو دا مشکل به تر ډېره حده حل شي، په تېره بیا د وروستی خپې زورکی به سم افاده شي، خو د لومړۍ خپې زورکی، چې

هغه هم د اصلي حالت له زور (a) څخه پر زور کي (ə) اووښتی،
 بيا به هم سم افاده نه شي او يوازې فونيمیکه الفبي د دې وس
 لري، چې اصلي او مغیره حالت په دقيق ډول انځور کړي.
 وگورئ پښتو دوديز او فونيمیک ليکدود کي دا حالتونه:

hağa halək dars lwali	هغه هلک درس لولي.
dağa halək dars lwali	دغه هلک درس لولي.
həğə halək dars wəlwast	هغه هلک درس ولوست.
dəğə halək dars wəlwast	دغه هلک درس ولوست.

په دواړو ضمایرو: هغه (hağa) او دغه (dağa) کې کله چې له
 حال زمانې څخه ماضي ته اوري، زورونه (a) پر زور کيو (ə)
 بدلېږي، څرنګه چې دا بدلون په پښتو الفبایي سیستم کې په
 ښه ډول انځور بدلای نه شي، نو ځکه خو هغه کسان چې مورنۍ
 ژبه يې پښتو نه ده او يا هم پښتو يې له کړني پلوه سل په سلو
 کې پخه نه ده، د دې ضمایرو د اصلي او مغیره حالتونو توپير
 سم نه شي کولای او کله چې د دې ډول ضميرونو کارېدونکي
 جملې کاروي، نو لفظي تېروتنې کوي.

پر ضمایرو او پورتنیو نومونو سربېره په پښتو کې هغه نومونه،
 چې د کلمې په منځ کې و (o يا u) ولري، مغیره حالت لري او
 په تغييرېدونکي حالت کې (و) پر الف (ā) بدلېږي او په پای کې
 يې زور کي (ə) زیاتېږي، لکه:

پښتون	پښتانه
زور	زاره

مور ماره

زنګون زنګانه

ځينې يو څپيز نومونه او صفتونه هم مغیره حالت لري، چې په زورکي (a) پای ته رسېږي، لکه:

اوم اومه

مل مله

مړ مړه

اورد اورده

شين شنه

سور سره .. او داسې نور

خو په پښتو کې هغه نومونه، چې تر ټولو زيات مغیره حالتونه لري دا دي:

۱ - هغه نومونه چې په زور (a) پای ته رسېدلي وي، په تېره بيا هغه نومونه چې په لفظي يا حقيقي ډول مفرد مونث وي، د دې نومونو جمع او مغیره حالت پر بنځينه يا اورده (ې) پای ته رسېږي، لکه:

مفرد اصلي حالت	مفرد مغیره حالت	د جمعي حالت
تخته	د تورې تختې رنگ	تختې
لښته	د لښتې پانې	لښتې
ونه	د ونې سيوری	ونې
سترګه	د سترګې لید	سترګې
مڼه	د مڼې رنگ	مڼې

د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت په لیکنی بڼه کې څه ستونزه نه پېښېږي، خو که د (ې) پر ځای بله یا (ئ) ، (ي) ، (ی) او یا هم (ی) وکارول شي، مانا یې بدلولای او تلفظ یې سختولای شي.

۲- د مغیره حالت نور ډېر کارېدونکي نومونه یا صفتونه هماغه دي، چې په نړینه، نرمې یا زوروالي (ی = ay) پای ته رسېدلي وي. دا ډول نومونه یا صفتونه دویم یا مغیره حالت لري، د یادونې وړ ده، چې د دې نومونو جمع او مغیره حالت دواړه په یو ډول تر سره کېږي او دواړه په څرگندې یا معروفې یا (ي=i) پای مومي. دلته به موږ د دې نومونو یا صفتونو اصلي یا مغیره حالت ته نغوته وکړو.

بريالی ډوډۍ خوري. بريالي ډوډۍ وخوره.

توريالی خاندي. توريالي وخنډل.

د ادب پوهنځی مې خوښ دی. د ادب پوهنځي محصل يم.

کلالی درس لولي. کلالي درس ولوست.

او همداسې په لسگونو بېلگې...

که چېرې د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت توپیر ونه شي، نو هم یې په مانا کې توپیر پېښېږي او هم په تلفظ کې. په ځینو ملي او نړیوالو رسنیو کې چې د پښتو (یاګانو) کارونه په دقیق ډول نه تر سره کېږي، ویندویان د متن په لوستنه کې له ډېرو

تېروتنو سره مخامخېږي، خو له نېکه مرغه چې د دې نومونو اصلي، مغیره او د جمعې حالت په استعمال کې څه لیکنی ستونزه نه شته، ټولو پښتو لوستوالو او لیکوالو ته په کار دي، چې د دې نومونو لیکنی سمون او سم استعمال ته ډېر پام وکړي، ځکه هغه ستونزه چې د نورو نومونو په لیکنی برخه کې شته، دلته هغه ستونزه نه لرو.

خلورم خپرکی

په پښتو کې د کلمو سمه لیکنه

کلمه: داسې یو ژبني عنصر دی، چې تر یوه زیاتو اوازونو څخه رغېدلې وي او مانا ورکوي، که چېرې پر بېلابېلو غږونو ووبشل شي مانا له لاسه ورکوي او پر بې مانا غږونو بدلېږي. ځینې ژبپوهان د کلمې او مورفیم توپیر همدا گڼي، چې کلمه یوه لغوي مانا لري، خو مورفیم یو لفظي واحد دی، کېدی شي مانا ولري او یا یې ونه لري. دا چې د گرامر له پلوه کلمې پر څو برخو وېشل کېږي او په جمله کې د موقعیت له مخې د هغو مانا څه ډول اوږي را اوږي، پر دې باندې دلته بحث نه کوو، دلته مورفیم یوازې پر دې غږېږو، چې کلمه نوم دی، که صفت، فعل دی او که قید او یا هم بل کوم څه؟ څه ډول لیکل کېږي؟ ځکه دلته زموږ کار لیکنې سمون سره دی.

۱- خپلواکې یا نا ترکیبي کلمې: هغه کلمې دي، چې په مستقل ډول مانا ورکوي؛ له کومې بلې کلمې یا مورفیم څخه رغېدلې نه وي او له اوازونو پرته پر نورو برخو د وېش وړ نه وي. د دې ډول کلمو په لیکنه کې ډېره ستونزه نه شته په تېره بیا

چې دا ډول کلمې پر کانسونینټ پای ته رسېدلې وي، دلته به دې ډول کلمو ته اشاره وکړو:

الف- پر کانسونینټ پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلې وي، هغه مفردې وي که جمع، بنځینه وي که نړینه، په لیکنه کې یې ډېرې ستونزې نه شته، لکه:

لاس، گل، اس، نوک، غر، لمر، سیند، مور، خور، ورور، کور، تور، غم او داسې نور...

ب- پر واول (زور = a) پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې یا نومونه چې پر زور (a) یا هم په زورکي (ə) پای ته رسېدلې وي، د هغو په لیکنه برخه کې یوه څه ستونزه شته، هغه پښتون چې مورنۍ ژبه یې پښتو وي او یا هم هغه کسان چې پښتو ژبه یې ښه پخه زده وي، هغوی ته یې توپیر او لوستنه مشکل نه دي، خو هغه څوک چې له لیکه پښتو ژبه زده کوي، هغو ته یې سم تلفظ مشکل کار دی، لکه:

شنه (Šna) (صفت مفرد مونث)	شنه (Šnə) (صفت مذکر جمع)		
غله (ġala)	غله	//	ġlə
سره (sra)	سره	//	srə
پړه (pṛa)	پړه	//	pṛə
زړه (zaṛa)	زړه	//	zṛa (نوم مفرد مذکر)
تره (tara)	تره	//	trə

دلته بيا هم يادونه كېږي، چې كه د زوركي لپاره د (ه) شكل دود شي، نو د دې كلمو دقيق ضبط به په سلوكي اتيا اسان شي او پاتې شل په سلوكي بيا هم د فونيمكي ابخې په مټ حبلدی شي.

ج - پر (ياگانو) پايتنه رسېدلې كلمې: هغه كلمې چې د پښتو (پنځه ياگانو) په حقيقت كې له (خلورو ياگانو) څخه پر يوې پاى ته رسېدلي وي، كه په ليكنه كې يې د (ياگانو) له دقيقې كارونې گټه پورته نه شي، نو هم د كلمې په تلفظ او هم د مانا په افاده كې ستونزې راولاړېږي. دلته به يې څو مثالونه وړاندې كړو.

ناسم	سم
احمد ډوډى خوږه.	احمد ډوډى-خوږه.
بريالى احمد وواهه.	بريالي احمد وواهه.
راځى چې درس ولولو.	راځئ چې درس ولولو.
د ده رنگ د سړى نه دى.	د ده رنگ د سړي نه دى.
هوسى راغله.	هوسى راغله.

۲ - تركيبې كلمې: هغه كلمې دي، چې له دوو خپلواكو كلمو يا مورفيمونو او يا هم له يوې خپلواكې كلمې يا يوه نا خپلواك مورفيم څخه رغېدلې وي او له دې نوي تركيب يا جوړښت څخه يې يوه نوې مانا لاسته راغلې وي.
تركيبې كلمې هم پر دوو ډولو وېشل كېږي:

الف - هغه ترکیبي کلمې چې د پیوستون وړتیا ونه لري: که له دې کلمو سره دویم عنصر یوځای هم شي بیا هم خپل جلا شکل ساتي، لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غر	غرونه
سیند	سیندونه
وزر	وزرونه
بنکر	بنکروړ
زور	زورور
خبر	خبريال
پکتیا	پکتیاوال او داسې نور

په دې کې (ونه)، (ور) ، (يال) او (وال) روستاړي دي، چې ما قبل ورسره د پیوستون وړتیا نه لري، خو نورې داسې ترکیبي کلمې شته، چې همدا روستاړي ور سره نښلېدلای شي. که په دې حالت کې بیا دا وروستاړي ترې جلا ولیکل شي، نو د کلمې لیکنی عیب گڼل کېږي. لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غم	غمونه
بحث	بحثونه
ننگ	ننگیالی
سمون	سمونوال او داسې نور

ب - هغه کلمې چې د پيوستون وړتيا لري: هغه ډول
ترکيبي کلمې دي، چې له دوو زياتو بېلابېلو اجزاو څخه
رغېدلي وي او يوه نوې مانا ترې لاس ته راغلي وي، دا ترکيبي
کلمې د يو ځای ليکلو وړتيا لري او بايد يو ځای وليکل شي
خو په ليکنۍ برخه کې يې له ځينو ليکوالو تېروتنه کېږي او په
جلا جلا ډول يې ليکي، يانې دواړه ترکيبنه بېلابېل ليکي، لکه:
(ويي) يا (لغت) چې يو خپلواک مورفيم دی، که له ده څخه موږ د
(پوهنه) په يو ځای کولو سره بل ترکيبي لغت جوړوو، نو بيا يې
جلا جلا نه ليکو، لکه: (ويي پوهنه) که په دې ډول وليکل شي
نو بيا هم په اسانۍ سره د يوې واحدې مانا لپاره د يوه ترکيبي
لغت په توگه کار نه شي ورکولای. سمه او درسته بڼه يې داده
چې په ترکيبي او يو ځايي ډول وليکل شي؛ (وييپوهنه)، لکه د
پوهاند زيار ((پښتو ليکلار)) دا سمه نه ده، چې موږ (ليک) جلا او
(لار) جلا وليکو، لکه د (لغت پوهنه)^(۱) په نامه چې يو ډېر مهم
علمي کتاب ليکل شوی، د لغتونو د جوړښت په اړه ښه هر اړخيز
علمي او ژورو بحثونه لري، خو د کتاب په عنوان کې دا تېروتنه
هماغسې پاتې شوې ده.

د ترکيبي کلمو تر ټولو غوره او ښه لاره دا ده ، هغه ترکيب
چې د يو ځای ليکلو وړتيا ولري، بايد يو ځای وليکل شي او هغه
چې هېڅ وړتيا نه لري، مجبور ياستو هغه جلا جلا وليکو. لکه
پکتيا+ وال = پکتياوال. مجبور ياستو جلا وليکو. ځکه چې د

(۱) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودين، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۵ ل کال.

ترکیب د لومړۍ برخې وروستی (الف) له خپلې وروستۍ کلمې یا مورفیم سره د پیوستون وړتیا نه لري، خو په (غزني) + (وال) کې چې دا وړتیا شته، نو بیا یې باید ضرور یو ځای ولیکو، لکه: غزنیوال، ارغندیوال، زرمالوال، سمونوال او داسې نور...

د ترکیبي کلمو څو نور مثالونه :

یرغلگر

بلوسگر

هتیوال

نړیوال

ټولګیوال

څوکیوال

پوځیوال

بنګیلاګر

ورانګار

نیواګر

ټګمار

غمجن

ګتیالی

کنپلاوی

چاپګر

لوبګاری

ځانساتی

ورځګاری

خيانتكار
امانتكار
سستكار
نرپخور
كډونوال
ولسواك
پانگوال
رښتينوال
ولسپال
ټولنوال
پرگنوال
خُمكواكي
نرپواكي
تمخى
پوهنخى
سمونخى
پالنخى
پخلنخى
لوبخى
ښويندى
ښكپلاك
زېښناك
ورېښمين

پرتمین
لېونتون
هېڅکله
مخنیوی

بنسټوال او داسې نور...^(۱)

په پښتو کې لا هم یو شمېر داسې کلمې شته، چې تر اوسه یې په لیکبڼه کې سم سمکې نه دي راغلي، اکثریت نه، خو ځینې لیکوال یې سمې نه لیکي، د دې کلمو لپاره هم باید یو معیار ومنل شي. یو خو هغه کلمې دي، چې د پښتو ټولني له پرېکړو سره سم په هغوی کې سمون راغلی او اوس په سمه بڼه لیکل کېږي او ځینې کسان لا اوس هم ترې سرغړاوی کوي او یا پرې نه پوهېږي. مور به دلته په بېلابېلو وختونو کې د پښتو ټولني له خوا شوې پرېکړې راوړو، له نېکه مرغه چې دا پرېکړې تر زیاته حده تطبیق شوي، خو له هغو پرېکړو وروسته ځینې نورې داسې کلمې هم شته چې اوس یې هم په لیکلو کې اختلاف شته. پر هغو به هم لنډه رڼا واچوو.

۳- د ځینو اختلافي کلمو په اړه د پښتو ټولني پرېکړې:

الف- لومړنۍ پرېکړه:

د ۱۳۲۱ ل کال پر جوزا (۱۹۴۲م کال، جون) د پښتو ټولني په غوښتنه د افغانستان پنځه ویش (۲۵) تنو لیکوالو او پوهانو په

^۱ - پښتو لیکلار، پوهاند زیار، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال ۲۱۷-۲۲۰ مخونه.

پښتو ټولنه کې غونډه وکړه او پر یو دېرش (۳۱) اختلافي موادو باندې یې تر بحث وروسته فیصله وکړه، چې دا لاندې کلمې باید داسې ولیکل شي:

اختلافي صورتونه	فیصله شوي صورتونه
شونډې - شونډان	شونډې
کښېناست - کښېنوست	کښېناست
ټول خلق - ټوله خلق	ټول خلق
ټولې خبرې - ټوله خبرې	ټولې خبرې
پاته - پاتې	پاتې
که راغلی وای - که راغلی وی	که راغلی وای
لویه - لو	لویه
تویه - تو	تویه
مېړونه - مړونه (او داسې نور)	مېړونه .
ولید، ولیدو، ولیدئ، ومو لیدلو	ولید په ټولو ماضي گانو
هم ورزیاتوي، لکه: وواهه.	کې دغه یو شکل غوره شو، مگر په ځینو کې به په اخره کې (ه)
لُخ، لوخ	لُخ
وشو، وسو	وشو
شوی، سوی	شوی
شته، سته	شته
شی، سی	شی
لږه ډوډۍ، لږې اوبه، لږ ډوډۍ، لږ اوبه	لږه ډوډۍ، لږې اوبه

بښې خبرې	بښه خبرې ، بښه خبرې
غر ، ژغ	غږ ، غږ ، غاگ
ځينې وايي	ځينې وايي ، ځنې وايي
له ده ځنې	له ده ځنې ، له ده ځينې
چلوونکي	چلوونکي ، چلونکي
بښوونکي	بښوونکي ، بښونکي
بښوونځي	بښوونځي ، بښونځي
کښې	کښې ، کښ ، کي
	(پرې ، په) په داسې مثالونو کې:
پر	احمد سترگې لري مگر لار
	پرې نه ويني ، په نه ويني
ويل	ويل ، ويله
ولاړ	ولاړ ، لاړ
وکړ	وکړ ، وکي ، وکه
وکړئ	وکړئ ، وکئ
مونږ	مونږ ، موږ
زما ، زمونږ	زما ، زمونږ ، ځما ، ځمونږ
زه	زه ، څه

يادونه: وروسته بيا د درېيمې غونډې په فيصله کې لومړۍ فيصله داسې تعديل شوه:

لومړۍ پرېکړه	تعديل شوی حالت
پاته	پاتې

(مونږ، موږ) دواړه ومنل شو.	مونږ
(ولاړ، لاړ) دواړه صورتونه ومنل شول.	ولاړ
لوڅ	لُڅ

ب- دویمه پرېکړه:

د ۱۳۲۷ ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۴۸ م کال د اگست پر ۲۰مه) نېټه په کابل کې د پښتو ټولني په غوښتنه د لرې او برې پښتونخوا نولسو (۱۹) تنو پښتنو لیکوالو او پوهانو د پښتو لیک د ځینو اختلافي موادو په اړه داسې فیصله وکړه:

اختلافي صورتونه	فیصله شوي صورتونه
ن، نږ	ن
زه، ته، ده، زه، ته، ده	(زه، ته، ده) بي همزه په ټولو دغسې مثالونو کې
اورېدل، اخیسل، اورېدل، آخیستل	اورېدل، اخیستل (بې مده)
ولید، وگوره، اولیدو، اوگوره (اوداسې نور)	ولید، وگوره (بې الفه)
مې، دې، پرې، لاندې، باندې _ م، د، پر، لاند، باند	مې، دې، پرې، لاندې، باندې، باندې
لومړی، کوچنی، کوډ، کوته، بوخت _ لمړی، کچنی، گډ، گڼه، بخت	لومړی، کوچنی، کوډ، کوته، بوخت
چاپ، گړی- چهاپ، گهړی	چاپ، گړی
(نښ)	دا توری به د «ش» او د «خ» په ځای نه لیکو
(ږ)	دا توری به د «ژ» او د «گ» په ځای نه لیکو
(ځ)	دا توری به د تلل د مصدر په حال
	فعل او دغسې نورو افعالو کې
	لیکو لکه: ځي، بوځي، راځي.

ویل، وی

کښې، کښې

د ماضي بعيد ضميرونه

ویل (یوازې په شعر کې «وی») جایز دی.

کښې

(وم، وو، وی، و، وه، وې)

یاني د مفرد غایب

لپاره دوه (وو) لیکل کېږي.

شوم، شوو، شوې، شول، شوه،

شوي باید ولیکل شي.

په (لام) لیکل په کار دي،

لکه: راغلل، ولیدل.

باید داسې ولیکو: ولید،

وکوت، وکر مکر وتاړه،

وواځه باید په اخر کې (ه) ولري.

د شول د مصدر مشتقات

د ټولو افعالو د مذکر جمع

ټولې مطلقې ماضي گانې

ج- درېیمه پرېکړه:

د ۱۳۳۷ ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۵۸ م کال) د پښتو ټولني په بلنه د شمالي او جنوبي پښتونخوا پښتانه لیکوال او پوهان کابل ته د خپلواکۍ د جشن په ورځو کې راغلي وو، د سنبلې پر پنځمه (د ۱ گسټ پر ۲۷ مه) نېټه د پښتو لیک په اړه مجلسونه او ادبي بحثونه شروع شول، وروسته تر څو غونډو، بحثونو او ډېرو څېړنو د ځینو اختلافي موادو په اړه دا ډول پرېکړه وشوه:

فیصله شوي صورتونه

ځمکه

زمری

کښته

اختلافي صورتونه

ځمکه، مځکه، زمکه

زمری، مزری، ځمری

کښته، بنکته، خکته

پنبه	پنبه، بنپه، خپه
کښل	کښل، ښکل (د لیکلو او وېستلو په مانا)
ښکلی	ښکلی (د ښایست په مانا)
ماسخوتن	ماسخوتن، ماخوستن
ورځ	ورځ، روځ
مورې	مورې، مېړوې
لوپشت، لوپښت	لوپشت، ولپشت
ورک	ورک، روک
خسر	خسر، سخر
خوسا	خوسا، سخا
سکروټه	سکروټه، سروټکه، سکوروټه
ورور	ورور، رور
ورونه	ورونه، رونه
ورور ولي	ورورولي، رورولي
وروسته	وروسته، روسته، روستو
وروستی	وروستی، روستی
سيوری	سيوری، سوری
اخلې، اخلې	اخلې، اخلې، اخم، اخی، الم، الې
بښل، بښنه	بښل، بښنه- بخښل، بخښنه
ماسپښین	ماسپښین، مازپښین، ماپښین
کوم	کوم، کم
اغړل	اغړل، اخښل، اخل
نمړی	نمړی، مړی، نورې

زوی، زامن	زوی، زامن - خوی، خامن
زېږېدل	زېږېدل، خېږېدل
زغستل	زغستل، خغستل
زلمی	زلمی، خلمی
سوځل، سپځل	سوځل، سپځل، سوزل، سپزل،
خوځېدل	خوځېدل، خوزېدل،
غورځنگ	غورځنگ، غورزنگ
زغمل	زغمل، خغمل
ژرنده	ژرنده، زرنده، جرنده
ژبه	ژبه، زبه، جبه
ژړا	ژړا، زړا، جړا
ژوند	ژوند، زوند، جوند
ژمی	ژمی، زمی، جمی
ژوبل	ژوبل، زوبل، جوبل
خېږي	خېږي، خېزي، خېجي، خېري
ژی	ژی، زی، جی
ژور	ژور، زور، جور
نژدې	نژدې، نږدې، نزدې
لمر، نمر	لمر، نمر، نور، مر، میر
لمسی، نمسی	لمسی، لمسی، نوی
لمونځ	لمونځ، نمونځ، مونځ
لمانځه، نماځه	لمانځه، نماځه، مانځه
لامده، لاندہ	لامده، لاندہ

پسرلی، سپرلی	پسرلی، سپرلی
رغ، غر	رغ، غر، ژغ
کنئل، بنکنئل	کنئل، بنکنئل
جینی، نجلی	جینی، نجلی، جلی، جیلی
لمبر	لمبر، نمبر
نولس	نولس، نونس
وېره	وېره، بېره، اېره
ویده	ویده، بیده، اوده
ویاله	ویاله، بیاله، واله
اوبدل، اودل	اوبدل، اودل، اوبل
نبتل	نبتل، منبتل
بزرگان، ملکان	بزرگان، ملکان، بزرگانان، ملکانان
وزه	وزه، بزه، بیزه
کارغه	کارغه، قارغه، کارمه
پ	پ، نپ
کجیر	کجیر، قجیر
توکه، پرک، چکرې	توکه، پرک، چکرې، توقه، پرک، چکرې
زړه	زړه، زره
ته	ته، ته
زه	زه، هه
لوی	لوی، لو
دوی	دوی، دوی

هغوی، هغوی

لویدیز، لویدیز، لویدیز

ووئل، اووئل

یو، ائینده، یو، آینده

{ي} دا توری (مجهوله یا) باید بی

خایه او د معروفی یا په خای

استعمال نه شی.

د پښتو ټولني تر دې درېگونو پرېکړو وروسته دوه نورې ډله ییزه پرېکړې هم شوي، چې یوه د باره گلي علمي سیمینار پرېکړې دي او بل د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب له خوا د رابلل شوي ورکشاپ پرېکړې دي، چې دلته وړاندې کېږي:

د-د پښتو د متحد لیکدود او لیکلار لپاره

د ((باره گلي)) د غونډې متفقه پرېکړې:

د پښتو لیکدود په اړه د پښتو ټولني تر درېیمې پرېکړې (۳۲) کاله وروسته یو ځل بیا د دې شرایط برابر شول، چې د پښتو د یو متحد لیکدود د رامنځته کولو لپاره عملي هلې ځلې وشي. په دې لړ کې د پېښور پوهنتون د پښتو اکیډمۍ په نوبت د (۱۳۶۹ ل کال) یا د ۱۹۹۰ م کال د جولای له (۱۰) تر (۱۲) پورې د سوات په ((باره گلي)) کې یو درې ورځینی سیمینار جوړ شو، چې په کې د پښتونخوا له گوټ گوټ څخه تقریباً سلو تنو اديبانو او ژبپوهانو

گډون کړی و، دې غونډې په خپلې لومړنۍ ناسته کې د کار شل کسيزه کمېټه وټاکله، چې په کې دغه ښاغلي شامل وو:

۱- پروفیسور سید محمد تقویم الحق کاکاخېل، ۲- پروفیسور جهانزېب نیاز، ۳- پروفیسور نصیرالدین، ۴- حبیب الله رفیع، ۵- منتظر بیټنی، ۶- عبدالکریم بریالی، ۷- همېش خلیل، ۸- ډاکټر محمداعظم اعظم، ۹- ډاکټر خالد خان خټک، ۱۰- محمد پروېش شاهین، ۱۱- پروفیسور محمدافضل رضا (اعزازي غړی)، ۱۲- پروفیسور خواجه محمد سائل، ۱۳- نور شاه جهان انور، ۱۴- ډاکټر وردگ (اعزازي غړی) ۱۵- سیال کاکړ، ۱۶- سید احمد مومند، ۱۷- ډاکټر محمداقبال نسیم خټک، ۱۸- ډاکټر محمداسرار (اعزازي غړی) ۱۹- خیبر اړیدي، ۲۰- پروفیسور یار محمد مغموم.

د کار د کمېټې غړيو په درېو ناستو کې د پښتو لیکدود ستونزې، کښالې او گډوډۍ په هر اړخیزه توگه وڅېړلې، پر ټولو یې په سره سینه غور وکړ او په هره برخه کې تر علمي بحث وروسته یوې نتیجې ته ورسېدل. کمېټې د خپل کار وروستی پرېکړې او نتایج په لویه غونډه کې واورول چې د ټولو د تائید وړ وگرځېدل او ملاتړ یې ترې وکړ. د پښتو متحد لیکدود په اړه یې خپلې وروستۍ متفقه پرېکړې داسې صادري کړې:

((۱- هغه کلمې چې د عربي او فارسي نه پښتو ته راغلې دي او معنا یې هم هغه ساتلې ده، هغه به په خپل اصل شکل کې لیکلې شي، لکه: قصه، قمیس، ضعیف. او هغه کلمات چې پښتو خپل کړي دي معنا یا شکل یې بدل شوی دی، هغه به په پښتو کې په اوبښتي شکل لیکل کېږي، لکه: ټپوس، پام او د عربي مخصوص

ټکي به د پښتو په کلماتو کې نه لیکو، مثلاً: «تورخم» به په «ت» لیکو په «ط» به یې نه لیکو.

۲- «ن» به د یو توري په شکل کې د پښتو په ا-ب-ت، یعنې حروف تهجي کې د «ن» نه وروسته لیکلی شي او نوم به یې «نون» وي.

۳- هغه کلمې چې په اخر کې «زور» لري هغه ب په «ه» لیکلی شي لکه: خوشحاله (مذکر) خوشحاله (مونث) او دغه «ه» به د تانیث مخصوص علامت نه شي گڼلی.

۴- «مد» په پښتو کې نه شته.

۵- مجهوله «م» چې په قطبي پښتونخوا کې پرته لیکل کېږي، هغه به همداسې پرته لیکلی شي، لکه: سره و غیره، البته په افغانستان او سویلي پښتونخوا کې به د دوی د خپل لیکدود سره سمه د مخکې په شان لیکلی شي.

۶- مخصوصه «ی» به د کلمې په مینځ کې «ب» او اخر کې «ې» لیکلی شي، لکه سرې اوبه، خیر و غیره. مجهوله یعنې پرته «م» به هم د کلمې په مینځ کې د مخصوصې «ب» غوندې لیکلی شي.

۷- د معروفې «ی» لپاره به دوه څنگ په څنگ ټکي «ی» لیکلی شي، لکه: سرې، زمري او نور.

۸- یای تانیث «ی» به په اخر کې د کش سره لیکلی شي، لکه: کرسی، جینی و غیره.

۹- د فعل لپاره به د مخکې غوندې د «ی» د پاسه «ه» لیکو، لکه: وخورئ، وکړئ و غیره.

رهنما کتاب تیار کړي، چې د دې ټکو په استعمال کې اشتباه ختمه شي. (د فیصلې په پای کې (۲۰) کسيزې کمېټې د غړو لاسلیکونه کړي دي).

د ۱۳۸۷ ل کال د ثور پر ۲۸ مه نېټه، د افغانستان د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف ریاست له خوا، د درسي نصاب د پښتو او دري کتابونو د واحد لیکدود په اړه درې ورځینې علمي ورکشاپ جوړ شوی و. په دې علمي ورکشاپ کې د لاندې کلمو پر اختلافي یا توپيري بڼو بحث وشو او په دې ډول یوې واحدې نتیجې ته ورسېدل:

هـ- د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب لپاره منل شوی واحد لیکدود:

منل شوي بڼه	بېلابېلې لیکلې بڼې			گڼه
	درېیمه	دویمه	لومړۍ	
اوویشتم		اوه ویشتم	اوویشتم	۱
اغزی		ازغی	اغزی	۲
ایستلی		ویستلی	ایستلی	۳
هواره		هواره	اواره	۴
اوسپنه		وسپنه	اوسپنه	۵

۶	اولس	ولس	ولس
۷	انخورولای	انخور کولای	انخورولا ی
۸	وولسم	اولسم	اوولسم
۹	اولسمشر	ولسمشر	اولس مشر، ولس مشر
۱۰	پرانیزی	پرانستل	پرانیستل
۱۱	بریننا	بریننا	بریننا
۱۲	برخوال، برخلیک	برخمن	برخه من
۱۳	باندنیو	باندنیو	باندنیو
۱۴	بوزی	بوخی	بوخی
۱۵	بېخایه	بېخایه	بې خایه
۱۶	بې درنگه	بېدرنگه	بې درنگه
۱۷	برخه وال	برخوال	برخوال
۱۸	تېلفون	تېلفون	تېلفون
۱۹	تشبه	تشبه	تشبې
۲۰	تغیر	تغییر	تغییر
۲۱	تعین	تعین	تعین
۲۲	تللی	تلی	تللی
۲۳	تېروونکی	تېروونکی	تېروونکی
۲۴	تمباکو	تماکو	تنباکو

۲۵	پسرلی	سپرلی	پسرلی
۲۶	په خپلو	پخپلو	په خپلو
۲۷	پنځلس	پینځلس	پنځلس
۲۸	په ټولنه کې	په ټولنې کې	په ټولنه کې
۲۹	پاتې وو	پاته وو	پاتې وو
۳۰	په دغه	په دغه	پدغه
۳۱	په درناوي	په درناوي	په درناوي
۳۲	پاچایان	پاچاهان	پاچایان
	بادشاهان	ن	
۳۳	په واسطه	پواسطه	په واسطه
۳۴	پترول ^(۱)	پترول	پترول
۳۵	فیل	فیل	پیل
۳۶	پتلون	پتلون	پطلون
۳۷	پول	پول	پل
۳۸	پکې ^(۲)	پکې	په کې
۳۹	پاسنی	پاسینی	پاسنی
۴۰	بڼوونکو	بڼوونکیو	بڼوونکو

^(۱) هغه کلمې چې له لاتیني څخه عربي او له عربي څخه پښتو ته راغلې وي او ط ولري ط په ت بدلېږي او په خپله اصلي بڼه لیکل کېږي.

^(۲) کله چې «په» د سرېل بڼه ولري، باید جلا ولیکل شي او که چېرې داسې نه و، نو یو ځای دې ولیکل شي، لکه: «په کور کې نه شته» «اوبه پکې نشته».

خوشحال (مرکب صفت) خوشال (نوم)		خوشال (نوم)	خوشحال	۴۱
ختیخ- ختیز		ختیز (شرقی)	ختیخ (شرق)	۴۲
خپلمنځي		خپلمنځي	خپل منځي	۴۳
خېښل		زېښل	خېښل	۴۴
خايدای	خايدای	خايدای	خايدای	۴۵
خلرويشت	خلرويشت	خلرويشت	خلپريشت	۴۶
خښل- خښاک	خښاک	خکل	خښل	۴۷
خېرونکو		خېرونکیو	خېرونکو	۴۸
چيلم		چيلم	چلم	۴۹
چورت	چرت	چروت	چورت	۵۰
دوه ځله يې		دوه ځلې يې	دوه ځله يې	۵۱
درانه		درانده	درانه	۵۲
دوکان		دکان	دوکان	۵۳
دعا		دوعا	دعا	۵۴
دولسم		دولسم	دوولسم	۵۵
دويم		دوهم	دويم	۵۶
درېم	درېيم	درېم	درېم	۵۷

۵۸	رغاونه	رغونه	رغاونه
۵۹	رامینخته	رامنخته	رامنخته ته
۶۰	رینتیا	رینتیا	رینتیا
۶۱	راکنبل	راکنبل	راکنبل
۶۲	زانگو	خانگو	زانگو
	زنگل	خانگل	زنگل
۶۳	زلمی	خلمی	زلمی
۶۴	زوی	خوی	زوی
۶۵	زنخیر	خنخیر	زنخیر
۶۶	حوز	حوخ	زوز
۶۷	ژبدود	ژب دود	ژبدود
۶۸	ژبارنه	ژباره	ژبارنه
۶۹	راکړ شو	راکړای شو	راکړ شو
	راکړی شوی		
	راکړی شوی (مفرد) لپاره، راکړ شول (د جمعې لپاره) بنسټه او نرینه توپیر یې له مرستیال فعل څخه کېږي.		
۷۰	سوزي	سوخي	سوخي
۷۱	سون	سونگ	سونگ
۷۲	سکه	سیکه	سیکه
۷۳	ساه	سا	ساء
۷۴	سهیل	سویل	سویل
۷۵	سیمه ایز	سیمه ییز	سیمه ییز
۷۶	شوری	شورا	شورا
۷۷	شات	شهد	شات

شېدې	شودې، شېدې	شیده	شوده	۷۸
توپان	توپان	طوپان	طوفان	۷۹
توتي		توتي	طوطي	۸۰
عاشورا		عاشورا	عاشوری	۸۱
غوسه	غوسه	غصه	غوصه	۸۲
غونچه		غونچه	غنچه	۸۳
کيلي		کلي	کيلي	۸۴
کېووت		کېووت	کېسوت	۸۵
کلتور		کولتور	کلتور	۸۶
کندوز	قندز	کندوز	کندز	۸۷
کندهار		قندهار	کندهار	۸۸
کونړ		کنړ	کونړ	۸۹
کرنه		کرهڼه	کرنه	۹۰
کلمه		کليمه	کلمه	۹۱
کومک		کمک	کومک	۹۲
کنځل		بښکنځل	کنځل	۹۳
کړي دي		کړيدي	کړي دي	۹۴
نه لري		نلري	نه لري	۹۵
لپاره		له پاره	لپاره	۹۶
لیمخی		لمخی	لیمخی	۹۷
لېرې	لرې	لېرې	لیرې	۹۸

لال		لال	لعل	۹۹
لار		ليار	لار	۱۰ ۰
له پاسه	دپاسه	لپاسه	له پاسه	۱۰ ۱
مسؤول	مسؤل	مسؤول	مسوول	۱۰ ۲
مور		مور	مونر	۱۰ ۳
مؤلف		مولف	مؤلف	۱۰ ۴
مساله	مسله	مساله	مسئله	۱۰ ۵
منح		مينح	منح	۱۰ ۶
مانا	مانا	معنا	معنى	۱۰ ۷
ميليون	میلون	میلیون	مليون	۱۰ ۸
نهه ۹		نه	نهه ۹	۱۰ ۹
نحو	نحو	نحو	نحوه	۱۱

				۰
نرینه (صفت) نارینه (نوم)		نارینه	نرینه	۱۱ ۱
نسوار		نسوار	نصوار	۱۱ ۲
نشته	نیشته	نه شته	نشته	۱۱ ۳
نژدې	نیژدې	نژدې	نژدې	۱۱ ۴
نړیوال		نړۍ وال	نړیوال	۱۱ ۵
نړور	نړور	انړور	نړور	۱۱ ۶
نشه		نیشه	نشه	۱۱ ۷
نه شم کولای	نه شم کولای	نشم کولای	نه شم کولی	۱۱ ۸
نه کوي		نکوي	نه کوي	۱۱ ۹
نه لري		نلري	نه لري	۱۲ ۰
واخیست		واخت	واخیست	۱۲

				۱
ورمبېر		اورمبېر	ورمبېر	۱۲ ۲
وربشې		اوربشې	وربشې	۱۲ ۳
ونبایاست		ونبیاست	ونبایاست	۱۲ ۴
هندوانه	هندوانه	هیندوانه	هندوانه	۱۲ ۵
هنداره		هینداره	هنداره	۱۲ ۶
هدیره		ادیره	هدیره	۱۲ ۷
استوگنه		استوگنه	هستوگنه	۱۲ ۸
یادبست (د یاد داشت پرځای) او یادونه د (تذکر) پر ځای کارول کېږي.	یاد داشت	یاداشت	یادبست	۱۲ ۹
راغلی و	راغلی و	راغلی وو	راغلی و	۱۳ ۰
کېږدي	کېږدي	کیدی	کېږدي	۱۳ ۱
کپنه	کپنه	کینه	کښینه	۱۳

				۲
د (ک) پرځای (گ) کره ومنل شو.		گوره	گوره	۱۳ ۳
علماوو ^(۱)		علماوو	علماو	۱۳ ۴
منع کوي	منه کوي	منعه کوي	منع کوي	۱۳ ۵
معلومات ^(۲)		مالومات	معلومات	۱۳ ۶
ماغزه ^(۳)		ماغزه	مازغه	۱۳ ۷
منځگړی	منځه گړی	منځ گړی	منځگړی	۱۳ ۸
نجلی ^(۴)	جینی	جلی	نجلی	۱۳ ۹

^(۱) د خپلواک پای (ā, a) ویونو جمع په دوو (واونو) جوړېږي، لکه (a): د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا، (ā پای)، لکه اړتیاوو، علماوو، سپڅلتیاوو...

^(۲) د پښتو کولو (مفغلولو) په شرطونو کې د التباس یا ټکر نه رامنځته کېدو شرط اړین دی.

^(۳) د الف منځو کلمو په مغیره کولو کې منځنی الف له منځه ځي، لکه: مغزو، مېلمنو، پښتو، درو (درملو) خوړو.

^(۴) د کلمو په منځ کې (ی) گانې د شک او التباس د له منځه وړلو لپاره حتمي دي، له دې پرته د کلمو په منځ کې بېخي حتمي نه دي.

اوبدل	اوبل	اودل	اوبدل	۱۴
				.

که مور د پښتو ټولني د سمون بهير ته نظر وکړو، نو وبه گورو چې ډېر مثبت بدلون په کې راغلی او رښتيا هم پرځای پرېکړې يې کړي دي، تر لومړۍ پرېکړې يې دويمه غوره او تر دويمې درېيمه هغه غوره ده، د وخت په تېرېدو سره تر درېيمې پرېکړې وروسته څه ناڅه نور سمون هم راغلی دی، وگورئ اکثره پرېکړې يې سمې کارېږي، ډېر کم خلک يې تر پرېکړو دمخه حالت بڼه لیکي.

اوسنی. زیاته کارېدونکې بڼه	تر پرېکړې دمخه حالت
کنځل	کنځل، ښکنځل
اوبدل	اوبدل، اودل
جینی	جینی، نجلی
غږ	ږغ، غږ
پسرلی	پسرلی، سپرلی
لمر	لمر، نمر
لمسی	لمسی، نمسی
خېږي	خېږي
ورونه	ورونه
لوېشت او ځینې نورې کلمې.	لوېشت، لوېښت

پر پورتنيو سمونونو سربېره ځينې نورې کلمې هم شته چې تراوسه يې په ليکنې برخه کې څه ستونزې شته. له هغې جملې څخه يوه هم په تورو د اعدادو ليکنه ده، لکه:

دوم / دوهم / که دويم

درېم که درېيم

شپاړلسم که شپاړلسم او داسې نور...

د عددونو په برخه کې زه فکر کوم، چې دلته يوه قاعده شته، که هغې ته دقيق شو کېدی شي، ستونزه تر زياته بريده حل شي، قاعده داده چې:

الف- هغه عددونه چې په پای کې يې واول راغلی وي، لکه: دوه، درې، اويا، اتيا، نوي او نور، دا په پای کې د يم (em) په عددي روستاړي، چې د يوه عدد د پورې څرگندونه کوي، ليکل کېږي، خو زورکی (ډ) چې هغه هم واول گڼل کېږي، که د کوم عدد په پای کې راشي، هغه هم د نورو رتبه يي عددو بڼه خپلوي. نو دلته قاعده دا ده چې خپله عدد + رتبه يي روستاړی.

دوه + يم (em+dwa) دويم (dwaem)

درې + يم (em+dre) درېيم (dream)

اتيا + يم (em+ātya) اتيايم (ātyāem)

نوي + يم (em+nawi) نوييم (nawiem)

اويا + يم (em+āwyā) اويويم (āwyāem)

او داسې نور...

ب- هغه عددونه، چې پر کانسونينټ پای ته رسېدلي وي، د هغوی پوريزي، حالت په ام (am) روستاړي پای ته رسېږي، لکه:

خلورم (caloram)	خلور + ام (am+calor)
شپرَم (špazam)	شپر + ام (am+špaz)
لسم (lasam)	لس + ام (am+las)
يوويشتم (yewwištam)	يوويشت + ام (am+yewwišt)
درېشم (deršam)	دېرش + ام (am+derš)
خلوېبستم (calwištam)	خلوېبست + ام (am+cəlwišt)
پنخوسم (panjosam)	پنخوس + ام (am+panjos)

البته په پښتو- عربي ليكدود کې د رتبه يي عددونو ټول اوازونه انځورېدلای نه شي. هغه عددونه چې په زورکي پای ته رسېدلي وي، هغه هم تر همدې قاعدې لاندې راځي يانې په (ام) يې رتبه يي حالت څرگندېږي، لکه:

پنځم (pinjam)	پنځه + ام (am+pinjə)
اووم (owəam)	اوه + ام (am+owə)
نهم (nəham)	نهه + ام (am+nəhə)
شپېتم (špetam)	شپېته + ام (am+špetə)

او داسې نور...

د پورتنیو کلمو ترڅنگ بل هغه ډول کلمې دي، چې پښتو دي اکثره يې د پښتو ټولني په پخوانیو پرېکړو کې راغلي او ځينې يې نه دي راغلي، اوس يې هم ځينې خلک په ناسمه بڼه ليکي لکه:

ناسم سم

تيکه تيره

ڙيره	گيره
ٽورل	ٽوگل
ڀستو	ڀختو
ڀستونخوا	ڀختونخوا
په ڪي	پڪي
له خوا	لخوا
يوازي	يواڻي
ستونزه	ستونڙه
لپاره	دپاره
ڪوونڪي	ڪونڪي
په ڊي	پڊي
مخامخپري	مخامخ ڪپري
ڀسونڪي	ڀخونڪي
ڀسڻه	ڀخڻه
سوله ييز	سوله ايز
ڪي	ڪڀي
زمور	زمونڙ
ڪپرڊي	ڪڀرڊي
ڪڀي	ڪڀڻي
زوي	ڇوي
نريوال	نري وال
نه شي	نشي
منڇ	مينڇ

سیمه ایز	سیمه ییز
تبتونکی	تبتوونکی
تبتونکی	تبتوونکی
لدې	له دې او نورې

۴- له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي کلمې:

پر عددونو سربېره نورې داسې ګڼې کلمې هم شته، چې تراوسه یې په لیکلو کې اختلاف شته، له هغې جملې څخه یو هم له نورو ژبو څخه راغلي کلمې دي، په دې ډله کې دا کلمې شاملې دي:

الف- له انګلیسي ژبې څخه راغلي کلمې: چې اکثره یې نړیوال لغتونه ګڼل کېږي او په هماغه مانا او مفهوم دلته هم کارېږي، دا ډول کلمې د ټولو پښتو ترمخ یو ډول نه لیکل کېږي، نو ځکه خو په کار ده، چې لیکنی یووالی یې رامنځته شي. د کوزې پښتونخوا پښتانه دا ډول کلمې د انګرېزي په دود تلفظوي او کاروي یې، خو په افغانستان کې یې د دې کلمو لیکنی معیار فرانسه یې تلفظ نیولی، چې د افغانستان دري ژبې یې هم همدې ته ورته تلفظوي. د دې کلمو ځینې یې دا دي:

افغانستان	کوزه پښتونخوا
سوسیالیزم	سوشلیزم
انترناسیونالیزم	انترنشلیزم
ډیموکرات	ډیموکرات
ډیموکراسي	ډیموکراسي

ارستو کراسي	استو کراسي
بيرو کراسي	برو کراسي

د خاصو نومونو په کارونه کې هم توپيرونه شته.

لکه:

ايتاليا	ايتلي
اسيا	ايشيا
ماليزيا	مليشيا
اندونيزيا	اندونيشيا
هند	انديا
چيچنيا	چيچن
اروپا	يورپ او داسې نور...

په دې برخه کې يوه قاعده دا ده، چې هرې ژبې ته چې د بلې ژبې کومه کلمه راځي، نو دا ژبه پرې د خپل فونولوژيک جوړښت عمليه تطبيقوي او هغه کلمه تر هغه حده صقيلوي، چې د خپلې ژبې د محاورې مسير ته يې برابره کړي. دا بهير تر هغه حده جواز لري چې د کلمې مانا بدله نه شي. نو د پورتنيو کلمو افغاني شکل ته که ترجيح ورکړای شي بده ځکه نه برېښي، چې د کلمې اصلي مانا نه بدلېږي يوازې په تلفظ کې يې څه ناڅه بدلون راځي، چې دا هم يو ډول اسانتيا رامنځته کوي.

ب- له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي کلمې: يو هغه ډول کلمې دي، چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي، پښتو پرې خپل قانون تطبيق کړی او ډېر زيات فونولوژيک تغيرات يې په کې راوستي، د دې ډول کلمو په ليکنې برخه کې هم کېدی شي، همدې پښتو بڼې ته يې ترجیح ورکړای شي، لکه:

خلق	خلک
قميص	کميس
تفحص	تپوس
حق + له	هکله
معنی	مانا
يعني	يانې
معنوي	مانيز

او داسې نور...

بل هغه ډول عربي کلمې دي، چې مذهبي ارزښت او مفهوم لري، په هغو کې تغير او تبديل راوستل نه يوازې د کلمې بڼه بدلوي، بلکې مانا يې هم تغيروي او مذهبي ارزښت او مانا يې له منځه ځي، په کار دي چې دا ډول کلمې په خپله اصلي بڼه وليکل شي لکه:

ايمان، حج، زکات، فرض، سنت، واجب، دعا، نيت، الله، اکبر، مذهب، دين، استنجا، صدقه، قرباني، خيرات، مسحه، ايات، حديث، وعده، جبر، غفار، اختيار، خير، اذان، سجده، رکوع،

نکاح، طلاق، عاق، امام، قبله، کعبه، رسول، نبی، قرآن او داسې نور^(۱). په داسې حال کې چې یو شمېر عربي کلمې باید د مذهبي مانا او تقدس له مخې په هماغه عربي بڼه ولیکل شي، ځینې نورې کلمې چې سوچه پښتو دي او پښتو رېښه لري، خو د زمانې کاتبانو هغه په شعوري او ناشعوري ډول د عربي او دري ژبې د قاعدې تابع کړي او یا د عربي خاص توري یې په کې ورگډ کړي دي، هغه هم باید په خپله هماغه پښتو بڼه ولیکل شي. قاعده دا ده، چې لس عربي توري (ث، ذ، ح، ص، ض، ط، ظ، ع، ف، ق) چې په کومه کلمه کې راځي، دا کلمې طبعاً عربي دي او دا قطعاً په هغو کلمو کې نه شي راتلای چې پښتو رېښه لري.

سمه پښتو بڼه ناسمه بڼه

ساپی صافی

اږیدی اږیدی

خوشال خوشحال

الینگار علینگار

الیشنگ علیشنگ او گڼ شمېر نور

(ع) په هغو کلمو کې راتلای شي، چې عربي وي، قطعاً په هغه کلمه کې چې (گ) په کې وي، (ع) او دا نهه نور توري نه شي راتلای، نو ځکه د (ا) پر ځای په (ع) د الینگار لیکل تېروتنه ده، دا قاعده له (افغانستان) پرته چې (ف) په کې راځي او هغه هم

(۱) پښتو گړنښود، محمدسرور وکیلي، د ساپی د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال، د مخ.

اصلاً د اوردو تعاملاتو نتیجه ده د (افغان) کلمې اوسنی بڼې تر
دېرو پړاوونو وروسته دا حالت غوره کړی، نور نو په پښتو کلمو
کې دا توري نه شي راتللی، نو ځکه باید پښتو کلمې په خپله
پښتو بڼه ولیکل شي.

پنجم خپرکی

په پښتو کې د سربلونو او اوستربلونو سم استعمال

په پښتو لیکنی برخه کې یوه ستونزه همدا دسربلونو او اوستربلونو ناسمه کارونه ده. سره له دې چې د لیکدودو له مخې، سربلونه او اوستربلونه لکه څنگه چې دي همغسې لیکل کېږي، خو د کارونې سم ځایونه یې له ځینو کسانو څخه غلطېږي او یو د بل پر ځای یې کاروي. کله چې هر سربل له خپل اوستربل سره را نه شي او یا هم د یوه سربل پر ځای بل هغه راشي، نو د جملې مانا بدلوي او هغه مقصوده مانا چې باید ور یې کړي، نه ورکوي. مخکې تر دې چې د سربلونو او اوستربلونو پر شننه پیل وکړو ښه به وي چې نوموړي مورفیمونه تعریف کړو.

سربلونه او اوستربلونه: هغه نه کردانېدونکي مقید مورفیمونه دي، چې په خپلواکه توګه کومه مانا نه ښدي، بلکې له خپلواکو نامقیدو مورفیمونو سره یو ځای یوه مانا او مفهوم رسوي.

الف- سربلونه (پښیني) Prepositions:

هغه ادات دي، چې تر یو نوم دمخه راځي او په جمله کې د هغه حالت او دريځ څرګندوي.

ب- اوستربلونه (پسيني) Post Positions:

هغه وييکي دي، چې په يوه جمله يا فقره کې تر يوه نوم وروسته راځي. (۱) پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د د سربلونو او اوستربلونو په اړه وايي:

«سربلونه Prepositions او اوستربلونه Post Positions هغه کوشني ناخپلواک او ناوړېدونې ډېرېښي (کثير الوقوع) او ډېر کارنده ژبني توکونه يا وييکي Paraticles دي، چې په يوه جمله کې يې د خپلواکو توکونو يا نومونو (صفتونو، ضميرونو او شمېر نومونو) په ملتيا مانا او دنده څرگندېږي، سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د جملې يا په بله وينا، په ناخپلواکو او مرستيالو توکونو کې راځي او مانا او پازه يې د همدغو نومونو يا کړونو او کړولونو په ګاونډيتوب کې څرګندېدې شي، خو دا چې پر دغو آرو يا خپلواکو يو ډول اغېز لري او د هغوی دريځونه او پېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره کوونکي، چلوونکي يا واکمن توکونه هم بلل کېږي.» (۲)

سربلونه او اوستربلونه که نا سم وکارول شي د جملې مانا ته بدلون ورکوي او نحوي جوړښت يې بدلېږي، دلته به يې څو بېلګې وړاندې کړو. دا ډول تېروتنې ډېرې کېږي، وګورئ دا مثالونه چې د (له) پر ځای يې (د) کارولی دی.

(۱) پښتو غږپوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوشکي، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ مخ.

(۲) پښتو پښويه، پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۰ مخ.

يو ناظم وييلي: تل به دې ساتم (د) پردو وطنه!
د ناظم اصلي هدف دلته دا دی، چې خپل وطن (له) پردو
خځه وساتي، خو څرنگه چې ده په ناشعوري توگه د (له) پر ځای
(د) کارولی نو دلته دا مسره داسې مانا ورکوي، چې ناظم (د)
پردو وطن ساتي نه خپل، او دا هغه مانا ده، چې شاعر يا ناظم
اصلاً نه ده غوښتې، خو د (د) د ناسمې کارونې له امله د شاعر د
زړه مانا معکوسه شوې ده.
يا دا بله بېلگه:

ته خو به (د) زلفو کوڅې جوړې کړې - زه په دې شلېدلي
گرېوان څه وکړم (خاطر)

دلته هم په ناشعوري ډول د (له) پر ځای (د) راوړل شوی، د
شاعر هدف دا دی چې (له) زلفو کوڅې جوړې شي، نه (د) زلفو
کوڅې، خو څرنگه چې شاعر (د) سم نه دی کارولی، نو ځکه
خو دا بیت هغه مانا اصلاً نه ورکوي، چې شاعر په زړه کې جوړه
کړې وه. دا ډول تېروتنې په ادبي متونو کې دومره زیان نه
پېښوي، خو په حقوقي، جزایي او سیاسي متونو کې دا ډول
گرامري تېروتنې د شخص او ټولني سیاسي ژوند بربادولای شي.
په (په) او (پر) کې هم دا ډول تېروتنې کېږي، (په) اصلاً دفاعلي
حالت لپاره راځي، په یوه جمله کې چې شخص یو فاعل وي یا
فاعلي حالت ولري او (پر) د مفعولي حالت لپاره دی.

(زه په احمد سياسي کار کوم). مانا دا چې احمد مې د سياسي کار لپاره د يوې وسيلې يا فاعل په توگه گومارلی، احمد خپله اجرا کوونکی دی، خو دا بله جمله چې:

(زه پر احمد سياسي کار کوم). دا مانا ورکوي، چې زه غواړم احمد د سياسي کار له لارې تشويق کړم، چې له ما سره په سياسي مبارزه کې رانځته شي، يانې دلته احمد کوم کار نه اجرا کوي، بلکې کار پرې اجرا کېږي.

(زه هم چې په ډاکټر غاښ وباسم). يانې دا چې زما غاښ رنځور دی او ډاکټر ته هم چې غاښ مې وکارې. خو دا بله جمله: (زه هم چې پر ډاکټر غاښ وباسم). دا مانا ورکوي چې زه د ډاکټر غاښ وباسم. يانې دا چې د (په) او (پر) ناسم استعمال د جملې مانا سرچپه کوي.

زموږ په کندهارۍ لهجه کې د (پر) او (په) کارونه ډېره دقیقه ده، خو په ختيزې او مرکزي لهجه کې دا کارونه دقیقه نه وي، نو که شوک غواړي (په) او (پر) دقیق استعمال کړي، د کندهارۍ لهجه معيارونه ورته ډېره گټه رسولای شي.

دغسې د نورو سربلونو او اوسربلونو کارونه هم در واخله. دلته به موږ هر سربل دهغه له خپل اوسربل سره لږ په تفصيل وڅېړو.

۱) په : چې له (کې) اوسربل سره اړوند نوم، تون يا ظرفي حالت څرگندوي، لکه: په (ټولکي کې) له (پورې) اوسربل سره بل ډول تونپېر، يا په بله وينا، يو تړاو او پيوستون ښيي، لکه: په خان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط گپ شما)

له " سره " اوستربل سره يو لوبنپېر(الي حالت) رابښي، لکه: په بياتي سره، په چرې سره، په وينا سره، په زور سره، په خوښۍ سره. له "پسې" اوستربل سره يو بل راز تونپېر يا پرله پسېوالي څرگندوي، لکه په تاپسې، په سختۍ پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسړلی دی، کله کله ترې "سره" اوستربل لوبدی هم شي، لکه: په چاره، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لندېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په ليکاني ليک کېږي (په ليکاني سره ليک کېږي). مگر (په کور) له (په کور کې) سره يو راز نه دی. ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلايي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په مازيگر، په بجو... د پر وخت، پر کال، پر مازيگر، پر بجو... ناسم، يا نا کره ښي دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو ليکل) او (پر پښتو ليکل) سره تو پيروو.

۲) پر : يو باندينی (استعلايي) سربل دی، چې يو اړوند اوستربل "باندي" يې زياتره غورځېږي، لکه: پر مېز باندي يا پر مېز، پر ځمکه باندي يا پر ځمکه، پر زړه باندي يا پر زړه، پر سر باندي يا پر سر، پر زړه يوه څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر ماښام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵۶ ل کال او داسې نور. "پر مياشت" دومره نه ويل کېږي، بلکې "په مياشت" کې زياتره کره برېښي.

"پر" هم د "په" غوندي زور پای نومونه زياتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره

گړدودونه "په" او "پر" سره گډوي او پر يوه وخت دواړه په الي،
ارتباطي، استعلايي او پر له پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په يوه
کره ليکنې پښتو کې د دغو دواړو سربلونو توپير اړين دی. يو
ژبنی آر هم دا دی، چې دوه توکونه يا دودونه په تاريخي او
اېتمولوجیک ډول هېڅکله هممانيز او همپازيز نه وي. د همدغه
آر په ترڅ کې سپمايي آر هم سمبالېږي. که په گړنۍ ژبه کې دغه
آرونه دومره پر ځای هم نه شي، مگر په ليکنۍ ژبه کې څو اړخيز
گټور نقش لري.

توپير يا نه گډون، چار وېش او سپما د نړۍ د هرې ژبې بنسټ
جوړوي، په دې توگه په کار دي (په پښتو ليکل) داسې مانا کړو
چې يو څه په پښتو ژبه ليکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو ليکل)
دا مانا چې د پښتو په اړه کې څه ليکل کېږي، نه د بلې ژبې يا
بلې سکالو په اړه. همدارنگه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د
کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم او (په کابل کې اوسېږم) دا چې
دنده په کابل يا کابل ښار کې اوسم.

په پارسي کې هم د "به" او "بر" توپير په زاړه ادب او اوسني
ايراني ادب او ليکنه کې پوره څرگند دی. همداسې يې په
هندي کې هم در واخله. د "پر" بل اوستربل "سربېره" دی چې
ناسم ډول يې "برسېره" هم لږو ډېر دود لري. دغه اوستربل
هېڅکله نه غورځول کېږي، که نه مانا يې له "باندي" سره
گډېږي او سره يو کېږي.

"پر" چې د ويکنومخري (آداتي ضمير) "پرې" پر ځای هم
کارېږي او په کندهاري گړدود اړه لري، هم د يادو شويو ژبنيو

آرونو له مخې په ټوليزه ليکنې پښتو کې د منډې وړ نه برېښي. همداسې "تر" او "په" هم درواخله چې "ترې" او "پې" يا "پرې" سره ګډول يې ګډوډي پېښوي.

۳) د : يو ډېر پېښی ټولې (اضافي يا ملګې) سربل دی، چې له "کره" او "غونډې" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نه لري، بلکې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) يا په بله وينا بېلېستي، ترېښتي او غونډيز (فقره يې يا عبارتي اوستربلونه ورسره غاړه کېږي. له مهالنومونو سره يې له اوستربلونو کرولونه جوړوي، لکه: د شپې، د ورځې، د غرمې... خو تر ټولو زياته او بنسټيزه پازه يې د دوو نومونو تر منځ د ټول (اضافت) اړيکي ټينګونه ده.

۴) تر : چې د "پر" بڼه (مقابل) سربل دی، هغه دا چې "تر" ترهر څه له مخه د "پر" غونډې د "بانډې" نه، چې د "لانډې" مانا ښندي، له دې کبله يې لومړی اوستربل "لانډې" دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه: (تر مېز لانډې) چې "تر مېز" بيا ګرد سره بله مانا ښندي او هغه ټوني او مهالي پيوستون دی، لکه: تر ننگرهاره، تر مازيګره چې اوستربل "پورې" يې هرومرو ملتيا نه کوي. درېيم اوستربل يې "وروسته" يا "را وروسته" کړول دی، لکه: تر غرمې وروسته يا تر غرمې را وروسته، تر ځلمي را وروسته زما وار دی... له څلورم اوستربل څخه (ځنې- نه) سره پرتليز جاج نه ښندي، لکه: تر تا څخه زه ښه يم، چې د دغه اوستربل په غورځېدو، "ترتا" هم سم راځي. د دې پر ځای چې د نورو ژبو په پېښو (سړنی کال د پروسرکال په نسبت ډېر وړندی دی)، ووايو:

(سږنی کال تر پروسږ کال ډېر وړندی دی) لنډ او کره راځي. "تر" پر دغه پرتلیز(نسبي یا تدریجي) مانا له "له" سر بل سره هممانیزه کېږي. خو دا چې (له- څخه) تر هر څه له مخه وتون پېر (منشایي) حالت څرگندوي، نويي بیا هم له (تر - څخه) سره ګډول په کار نه دي، یا لږ تر لږه بېځایه دي، لکه: ننگرهاریان چې وايي: د کوره په سارا خوښ یم - د وېشه په تالا. خو دا چې په ګډه کره لیکنی پښتو کې دلته د پرتلي مانا موخه (مطلوب) ده. نو (تر کوره پر سارا خوښ یم - تر وېشه پر تالا) ترې سم برېښي.

دغه راز په شمال ختیځو ګډوډو کې د (په) ، (تر)، (له) پر ځای هم زیاتره (د) کارېږي چې دا هم له ژبني آر معیار څخه چپ بلل کېږي، لکه: د ځلمي پسې، د ننگرهار پورې، د مېز لاندې، د ننگرهار نه، د ځلمي سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولني د لغاتو د څانګې د خوا. ځلمي سره، تا نه یا ستا نه ... کره ډول یې : په ځلمي پسې، تر ننگرهار پورې، تر مېز لاندې، له ننگرهاره، له ځلمي سره له کندهاره راغلم ، د پښتو ټولني د لغاتو د څانګې له خوا، تر تا (څخه) زه ښه یم...

(۵) له : چې له (څخه، نه یا ځني) اوستربل سره له آره د یو نوم(وتون پېر) یا منشایي حالت څرگندوي، لکه: له سیستانه یا له سیستان څخه، یا له سیستان نه او یا له سیستان ځني. په دویمه "نسبتي" مانا یې کارول دومره کره نه برېښي، لکه: پاس چې ورته ګوته ونيول شوه.

"له" له دويم اوستربل "سره" د ملگرتيا (معيت) جاج بندي، لکه: له ځلمي سره تر هرات پورې ملگري وم او داسې نور. په دغه مانا يې اوستربل (سره) پر (خخه يا خه) اړول له گډې کره ليکنې پښتو خخه چپ برېښي، که څه هم په ځينو گړدودو او د خوشال په وينا کې "خخه" د "سره" پر ځای هم ډېر کارول کېږي. په هره توگه بايد (له ځلمي سره) او له (ځلمي خخه) په يوه مانا ونه کارول شي. د "سره" اوستربل غبرگون (تکرار) د سره له "تر خنکه" د "باوجود" مانا بندي، لکه: "سره له" ناروغۍ لمبا ته ولاړم. يا: "له ناروغۍ" "سره سره" لمبا ته ولاړم "سره له" د ترېښتي سربل په توگه له "خخه" او سربل سره غاړه کېږي او پيل ښوونډ کړول را منځته کوي، لکه سر له ننه، سر له ماښامه. توني، لکه سر له همدې څپرکي... درېيم اوستربل يې "وروسته" دی چې مهالي او توني کړول (قيد) ورسره جوړوي او له (تر) سره يې پازه يو کېږي، لکه: له غرمې وروسته کور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زيات کره برېښي، په بله وينا (وروسته) د "له" نه، بلکې د "تر" معياري اوستربل دی.

څلورم اوستربل يې "راهيسې" دی چې يو مهالنی کړول ورسره جوړوي، لکه: له پروسې کال راهيسې، له ډېرو کلو راهيسې، له پخوا راهيسې... په دې توگه "راهيسې" د يوه اوستربل په توگه بايد په (نوم يا نومغونډ) پورې سيده ونښلول شي او بل کوم زياتي اوستربل يا بل ژبني توک ترې له مخه نه شي، په بله وينا: (له ډېرو کلو را په دې خوا) يې هممانيز انډول دی، خو د پارسي (از سالها به اينطرف) ټکي پر ټکي اړونه ده او دومره رواني او

لنډون هم نه لري. د "له" پنځم اوستربل "پرته" دی چې د "سره" به او مقابل جاج بندي، دا مانا چې د اړوند نوم ملگرتيا نه، چې بېلتيا او نشتوالی څرگندوي، لکه: له بللو پر ته نا بللي هم راغلي وو.

٦) "بې": چې زیاتره د "نا" غوندې یو ستاینومیز(صفتي) مختاری دی، لکه: بې کوره، خو لږ و ډېره سربلي ځانگړتیا هم لري او هغه زیاتره د "له" په ملگرتیا او د یوازیني او ستربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو، لکه بې له تا څخه، بې له هغه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویل کېږي. د منځني پېر په شعر کې یې "بېتا" د ردیف په توگه هم کارول شوی دی.

٧) "و": یو پخوانی سربل دی چې له "ته" اوستربل سره د ورتلونپېر (مفعولي حالت) څرگندوي. پخوانی څرک یې په لویدیزو (کندهاري) گړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو گړدودو له لاسه ورکړی او د هغه اوستربل "ته" یوستوی کاروي، لکه: (و) تا ته وایم، (و) ښوونځي ته ځم...

د منځني دورې شاعرانو هم ډېر کارولی دی او لا کله یې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل "ته" سره یې بیا هم پتلیز(جوخت) ښلولی، لکه رحمان بابا چې وایي:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.

ځینو بیا د پارسی د "به" غوندې بې اوستربله هم کارولی دی، لکه پیر محمد کاکړ چې ویلي دي:

سوز گداز د محبت وهسي مارا.

په هره توگه د ويونکو د ډېرښت په لاسوند تر (و _ ته)، (ته) زيات معياري ارزښت لري.

۸) " لکه " : لکه "د" په برخه کې چې ورته نغوته وشوه، پر دې سربېره چې له دغه ټولې سربل سره ډېر درغلي اوستربلونو رامنځته کوي، د يووستوي سربل په توگه هم له ځانه سره يو لړ بېلابېل ساده وييکي، لکه : غوندي، هومره، هسې... ملگري کوي: (لکه) زمري (غوندي)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) گل (هسې)... (۱)

دلته به د پښتو سربلونو او اوستربلونو دواړو لنډيز راوړو:

سربل	اوستربل	مثال
په	کې	زه په کوټه کې يم.
په	سره	په زيار او زحمت سره بری حاصلېږي.
په	پورې	په چا پورې نه خاندم.
په	پسې	په تا پسې نه ځم.
پر	باندي	زه پر څوکۍ باندي ناست يم.
پر	سربېره	پر دې کار سربېره نور کارونه هم لرم.
د	لپاره	د خبرو لپاره وخت نه لرم.
د	غوندي	د مزدور غوندي يې وگټه.
د	کره	د احمد کره نه ځم.
تر	لاندي	ترمېز لاندي پروت دی.

۱ - پښتو پښويه، پوهاند دوکتور مجارو احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۶-۱۳۲ پورې مخونه .

تر	پورې	تر بنوونځي پورې ځم.
تر	وروسته	تر غرمې وروسته راځم.
تر	څخه	تر څوزه (څخه) گل بڼه دی.
تر	دباندي	تر کوره باندي ووځه.
تر	پرته	تر ځلمي پرته بڼه سړی نه شته.
له	سره	له ځلمي سره ځم.
له	څخه(نه)	له احمد څخه(نه) مې کتاب واخيست.
له	وروسته	له غرمې وروسته کور ته ځم.
له	راهيسې	له پرون را هيسې کار لرم.
له	پرته	له احمد پرته محمود هم راغلی و.
بې	څخه	بې اوبو څخه ژوند نه کېږي.
و	ته	و تا ته مې ووي. ^(۱)

(۱) پښتو غږپوهنه او ويپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشکي، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ او ۲۶ مخونه.

شپږم څپرکی

په پښتو کې د لیکنښو سمه کارونه او اړتیا

لیکنښې که څه هم خاصې مانا واله کلمې نه دي، خو داسې نښې نښانې دي، چې د یوه متن د عبارت او فقرې په سمه لوستنه رسمونه او د مانا په سم لېږد کې مرسته کولای شي. که لیکنښې نه وي یو متن کېدی شي په سختې ولوستل شي او هغه مانا ورڅخه وا نه خيستل شي چې د لیکوال ورڅخه مقصد او هدف وي. لیکنښې د نړۍ په اکثره ژبو کې تقریباً سره ورته دي، هغه ژبې چې عربي لیکدود تعقیبوي، طبعاً لیکنښې یې یو ډول دي، خو په انګلیسي، روسي او نورو ژبو کې چې لیکدود یې له پښتو لیکدود سره توپیر لري، ځینې لیکنښې یې د هغو معکوسه بڼه خپلوي، خو په دې ژبو کې هم اکثره لیکنښې همدې ته ورته دي.

ليکنښې د انشاء د سمون لپاره ضروري دي، يو ښه انشايي متن همغه دی، چې ليکنښې په کې په دقت سره مراعت شوې وي. موږ به دلته په پښتو کې د کارېدونکو ليکنښو او د هغو د کارونې ځايونو ته نغوته وکړو:

۱- لمن ليک (حاشيه):

کوم وخت چې له يوه اثر څخه عبارت يا مفکوره رانقل کېږي، بايد په لمنليک کې د ليکوال، د کتاب د خپروونکې موسسې، د چاپ نېټې او د کتاب صفحې ته په ترتيب سره اشاره وشي، لکه دا لاندې مثال:

گل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

که چېرې کتاب په بېلو گرافي کې معرفي کېږي، تر اصلي نوم تخلص مخکې راوړل کېږي لکه:

الفت، گل پاچا، لوړ خيالونه او ژور فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

کله کله د کتاب د چاپ ځای او نېټه په لينډيو کې نيول کېږي، لکه:

گل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵) ۲۹ مخ.

که چېرې څېړونکی غواړي له يوې مجلې څخه عبارات راواخلي، نو دمقالې نوم د نقل د نښو تر منځ ليکي. ورپسې د مجلې نوم، د چاپ ځای او نېټې او مخونو ته اشاره کوي، لکه:

محمد صدیق روھي، " فولکور څېړنې میتودولوجي " د فولکور او ادب ټولنه، ۱۳۵۲، لومړۍ ګڼه، لومړی کال، ۸ مخ.

۲- شمېرنه:

که چېرې شمېرنه په یوه کرښه کې راځي باید د لینډیو په منځ کې ونیول شي، لکه:

د څېړنې درې مهم ګامونه دادي: (۱) فرضیه، (۲) د موادو را غونډونه، (۳) نتیجه. که چېرې عددونه په نوې کرښه کې راځي، په لاندې توګه لیکل کېږي:

۱- یا په دې ډول: (۱)

۳- شارحه(:):

دا نښه د یوه لغت یا فقرې د شرح کولو لپاره استعمالېږي. کله چې لوستونکی دا نښه وویږي هغه ته دا توقع پیدا کېږي، چې راتلونکی عبارت به له وعدې سره سم پر مطلب باندې نوره رڼا هم اچوي او یا به نور څه ورباندې زیات کړي. دا لاندې نمونې وګورئ:

د انسان د ژوند هدف څرګند دی: سعادت.

د سیاستمدار لپاره دا خواص ډېر دي: درې درجې جرئت او یوه درجه پوهه.

له خلکو نه په زور احترام مه غواړئ، بلکې خپل ځانونه د احترام وړ وگرځوئ: خلک هغه چا ته احترام کوي چې هغه له نورو توقع نه کوي.

۴- لیندی. () :

کله چې د یوې جملې په منځ کې معترضه جمله راشي، د لیندو تر منځ نیول کېږي. که څه هم معترضه جمله د دوو سر چپه واوونو تر منځ هم نیول کېدی شي، مگر لیندی په هغه صورت کې راځي، چې معترضه فقره له اصلي جملې سره ډېر توپیر ولري.

په عمومي ډول لیندی په دې لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱- کله چې معترضه فقره د اصلي جملې په منځ کې راشي، لکه دا لاندې نمونې:

زه به سبا (که خدای کول) خوست ته ځم.

د خوشال خان دستارنامه د پلوتارک او کوینتیلین (چې دوی دواړه د ښوونې او روزنې په برخه کې ډېرې مهمې نظریې لري) له اثارو سره د مقایسې وړ ده.

۲- هغه رقمونه او ابجد توري چې د وېش د ښودلو لپاره راځي د لیندو تر منځ نیول کېږي، لکه:

د اسلام پنځه بناوې دا دي: (۱) کلمه، (۲) لمونځ، (۳)

روژه، (۴) زکوة، (۵) حج.

۳- په قانوني او تجارتي پانو کې د پيسو مقدار لومړی په تورو او ورپسې د لينديو تر منځ په رقمونو ليکل کېږي، لکه:

د دې تړون له مخې به د نوموړي کور مياشتنۍ کرايه يو زر او دوه سوه پنځه ويشت (۱۲۲۵) افغانۍ وي.
۴- پوښتننې يا د ندا علامې چې د شک يا طنز او کترې په توگه استعمالېږي بايد د لينديو تر منځ وليکل شي، لکه:

په ازاده نړۍ (؟) کې ازاد مطبوعات (!) د محرومې طبقې په هڅه (؟) کار کوي.

۵- ويرگول (/):

ويرگول لفظ د لاتيني له (ويرگوله) څخه اخيستل شوی دی، چې په اصل کې واړه ميل يا سيخ ته ويل کېږي. د ويرگول نښه چې دلته د دوو لينديو تر منځ ښودل کېږي (/) په انگليسي کې د (بار) په نامه هم يادېږي. زموږ زيات شمېر ليکوال سرچپه واو (،) ته ويرگول وايي، مگر د انگليسي قاموسونه او د ليکوالۍ په اړه کتابونه ويرگول او سرچپه واو(کامه) دوی بېلې نښې گڼي.
۱- معمولاً د (او / يا) تر منځ د ويرگول نښه اېښودل کېږي، که موږ دا لاندې جملې ولولو:
(هلکان او / يا نجونې د واليبال ننداره کوي) مانا دا ده چې هلکان او نجونې، يا هلکان يا نجونې د واليبال ننداره کوي.

۲- ویرگول د نبتې د لیکلو لپاره هم استعمالېږي. مثلاً د دې پر
خای چې د ۱۳۵۲ کال د چنگاښ شپږویشتمه نېټه ولیکو، کولای
شو د اسانتیا لپاره ویرگول استعمال کړو او داسې یې ولیکو:
۲۶/۴/۱۳۵۲

۳- کله کله د یوه بیت د مسریو تر منځ فاصله نه پرېښودل کېږي
پر خای یې د ویرگول نښه استعمالوي، لکه د خوشال خان خټک
دا بیت:

درست پښتون له کندهاره تر اټکه/ سره یو د ننگ په کار پټ او اشکار

۶- کامه (سرچپه واو) (،):

په اکثر لوېدیزو هېوادونو کې کامه د (و) په بڼه لیکل کېږي مگر
په پښتو او دري کې د دې لپاره چې (واو) ونه لوستل شي سرچپه
یې لیکي، د تنقیط په نښو کې کامه ډېره زیاته استعمالېږي او په
مختلفو ځایونو کې ترې کال اخیستل کېږي:

۱- د بېلولو لپاره:

الف) اوږدې جملې چې له څو ساده جملو څخه جوړې شوې
وي د کامې په واسطه بېلېږي، لکه دا لاندې مثالونه:

توربالي زما لیک ته لا تر اوسه ځواب نه دی ورکړی، دا ګومان
مې نه شي چې تر دې وروسته به ځواب ورکړي.

ده زیار وایست چې سنک له ځانه سره ملګری کړي، مگر سنک
هېڅکله دا نه شوه منلای چې بې سببه د چا دښمنۍ ته ملا وتړي.

ب) یوه مقدماتي فقره له اصلي جملې نه جلا کوي، لکه:

د دې تړون پر اساس، غړي هېوادونه تعهد کوي چې په ښوونه او روزنه کې به له تبعیض نه کار نه اخلي.

تر ډوډۍ خوړلو او لاس مینځلو وروسته دوی سینما ته ولاړل.

(ج) معترضه جمله یا فقره د دوو کامو تړمنځ نیول کېږي.

زه به د خالي په ورځ، که خیر وي، تاسې کره درشم.

پښتو ټولنه باید د پښتو لیکدود د یووالي لپاره چې په حقیقت

کې د دې ټولني د تاسیس یو عمده هدف دی، اوچت گامونه

واخلي.

(د) د یو لړ مختلفو کلمو د جلا کولو لپاره، لکه:

ده خپل کتابونه، قلمونه، بکس او نور تدریسي لوازم له ځان

سره واخیستل.

(ه) ددې لپاره چې جمله یا شعر غلط ونه لوستل شي، لکه دا

لاندې مثالونه:

ما، ماما ته یو کتاب راوړ.

ماما، ما ته یو کتاب راوړ.

د رحمان بابا دا لاندې بیت وگورئ چې لومړی شکل یې سم

او دویم شکل یې ناسم دی:

ډېر عزیز دي موم د لان تر سنگدلانو

ته یو څاڅکی شه د اوبنکو، گوهر مه شه

ډېر عزیز دي موم دلان تر سنگدلانو

ته یو څاڅکی شه، د اوبنکو گوهر مه شه

(و) د زرگونو او ملیونونو د بېلولو لپاره، لکه:

نوموړي شرکت په تېر کال کې پنځه دېرش ملیونه
(۳۵،۰۰۰،۰۰۰) افغانۍ خالصه گټه کړې ده. د ده میاشتنۍ معاش
۴۶۲، ۵ افغانۍ دی.

یادونه: د تېلېفون نومره، د کوڅې نومره او تاریخي کلونه کامه
نه غواړي.

۲- د تړلو او بندولو لپاره:

الف) په معترضه فقرو او الفاظو پسې باید کامه راوړل شي، لکه:
زما په عقیده، که ته موافقه کوې یا یې نه کوې، له همینکوی سره
په داستان لیکلو کې څوک سیالي نه شي کولای.

ب) تر منادي وروسته کامه راځي، لکه: زلمیه، اجازه ده چې له
تا نه یوه پوښتنه وکړم.

۳- د حذف شوي عبارت په ځای کې:

په دې کوټه کې څلور تنه کېني، په هغه بله کې پنځه تنه.

۷- ټکی (۰):

په لیکنه کې ټکی او کامه تر ټولو زیات استعمالېږي.

د ټکي د استعمال ځایونه په لاندې ډول دي:

۱- د بیانیه جملې په پای کې:

بريالی کور ته ولاړ.

لمر راوخوت.

۲- د نامخامخ پوښتنې په پای کې:

ده له مانه پوښتنه وکړه چې څه وخت به وزگار شم.

يادونه: په پښتو کې د مخامخ او نامخامخ پوښتنې ترمنځ څوک
توپير نه کوي او ډېر ځله د نا سم پوهاوي سبب گرځي. پورتنۍ
جمله د نالوستو (بې تعليمه) پښتنو په نظر داسې ده:
ده له ما نه پوښتنه وکړه: "څه وخت به وزگار شم".
۳- د مؤدبانه غوښتنې يا د يوه ملايم امر په پای کې:
په يوه مناسب وخت کې دفتر ته راشه او له ماسره په دې اړه
خبرې وکړه.
خپل کار ته توجه وکړه او احتياط له لاسه مه ورکوه.
مهرباني وکړه دغه فورمه ډکه کړه او بېرته يې راولېږه.
۴- د لنډيز او اختصار لپاره:
د م.م.م. سرمشري وويل چې بايد په منځني ختيځ کې دايمي
سوله منځته راشي.
يادونه: م.م.م. د ملگرو ملتو د مؤسسې مخفف شکل دی.

۸- پوښتنه (?):

پوښتنه په لاندې ځايونو کې راځي:

(۱) د مخامخ پوښتنې په پای کې:

ستاسو نوم څه دی؟

ته څه وخت هرات ته ځي؟

(۲) د شک او ترديد لپاره:

دی له خپلو همکارانو سره همدردی (?) لري.

(۳) د ټوکو او مسخرو لپاره.

۹- سیمیکولن یا ممیزه: (؛)

د ممیزې استعمال یو څه دقت غواړي. آسانه لار دا ده چې ووايو په اکثره هغو ځایونو کې چې ټکي راځي ممیزه هم استعمالېدی شي. که چېرې دوی جملې چې تقریباً یو له بلې سره مساوي وزن او اهمیت ولري، څنګ په څنګ راشي د هغو ترمنځ ممیزه استعمالولای شو، لکه دا لاندې مثالونه:

مور دوی ته دلیلونه وویل؛ خو دوی له مور سره ملګرتیا ونه کړه او خبره یې راسره ونه منله.

په تېر کال کې حکومت د قاچاق مخه ونیوله؛ بډې خورو ته یې سزا ورکړه؛ اختلاس کوونکي یې محاکمه کړل؛ او د اجتماعي عدالت د تامینولو په برخه کې یې په هر اړخیزو اقداماتو لاس پورې کړ.

۱۰- درې ټکي (۰۰۰):

درې ټکي په دې لاندې ځایونو کې راځي:

(۱) په ارادي توګه د ځینو الفاظو حذفول.

بشپړه جمله: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې خبرې باید په یاد کې وساتل شي او ځینې خبرې باید ښې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

حذف شوي بڼه: ځينې خبرې بايد واورېدل شي، ځينې ... بايد په ياد کې وساتل شي او ځينې ... بايد ښې تحليل شي او فکر ورباندې وشي.

(۲) د داسې نورو پرځای:

زه ډېر ملګري لرم: زمک، بريالی، سنګ، غمی ... پښتو، دري، سنسکرېټ، انګلېسي ... آريايي ژبې دي.

(۳) د نيمګړې جملې په پای کې:

د غونډې په لمن کې، د چينې ترڅنګه، د ونې تر سيوري لاندې ... زمري او غوتې څنګ په څنګ کښېناستل د راز و نیاز خبرې يې شروع کړې...

(۴) د تاکيد لپاره د ورو جملو بېلول:

دا کار نن وکړه ... معطلې مه کوه... سبا به پښېمانه شي.

(۵) کله چې د بل چا قول رانقلوو، حذف شوي عبارتونه د درو ټکو په واسطه ښودل کېږي. که حذف شوی عبارت د جملې په پای کې راغلی وي او جمله ورباندې ختمه شوې وي څلور ټکي ايښودل کېږي، درې يې د حذف شوي عبارت پر ځای او يو ټکی د جملې د پای لپاره.

۱۱ - نقلنښه (()) :

نقلنښه په لاندې ځايونو کې استعمالېږي:

(۱) د يو چا د خبرو نقلولو لپاره:

سنګ وويل: " موږ په جنګ هم پوهېږو او سوله مو هم زده ده."

يادونه: که د نقلنبو ترمنځ نقلنبې راشي هغه د مفردو نښو په بڼه لیکل کېږي، لکه:

زمرک وویل: "زه د انتون دا خبره نه هېروم چې وايي: زړه ورتوب، بیا هم زړه ورتوب، همېشه زړه ورتوب."

۲) که له یوه اثر نه څو پراگرافه رانقلېږي باید د هر پراگراف په سر کې نقلنبې راشي، لکه:

"په عراق کې عربي ویونکي پنځه ملیونه شپږ سوه پنځوس زره تنه دي".

"په ترکیه، ایران او افغانستان کې عربي ویونکي اته سوه دري دېرش زره تنه دي".

"په عربي متحد جمهوریت کې عربي ویونکي شپږ ویشت ملیونه اووه سوه پنځه دېرش زره تنه دي".

۳) د ویاند (نطاق) د تغییر په حال کې:

په کیسو او ډرامو کې چې د خبرو نوبت بدلېږي، نو د نوي ویاند خبرې معمولاً په نوې کرښه کې راځي او د نقل نښو ترمنځ نیول کېږي:

"خان میره، ما گومان کاوه چې ته به څومره غیرتي سپری یې، مگر خبر نه وم چې ته گیدر وختې ... د خپل لاس ټوپک مې درکړ چې ته به حیدر مړ کړې ...".

"خان صاحب، له ځان سره به فکر وکړم. دلته خوزه څوک نه لرم چې مشوره او مصلحت ورسره وکړم".

٤) کله لیکوال ځانته خاصه اصطلاح وضع کوي، چې په محیط کې عمومیت نه لري، لکه: دی "کیدیالوجسټ" دی له خپلې کیدې لغتونه وضع کوي.

٥) د تاکید او توجه جلبولو لپاره:
"حق" ورکول کېږي نه، اخیستل کېږي.

٦) د مقالو عنوانونه:

په کابل مجله کې مې د "کنفریمیزم" په اړه مقاله ډېره خوښه شوه.

٧) د تمسخر لپاره ځینې اصطلاحات د نقل د کرنو ترمخ لیکل کېږي.

١٢- فاصله (-):

د فاصلې نښه په لاندې ځایونو کې راځي:

١) د لنډیز لپاره: کله چې څو فقرې یو مطلب توضیح کوي او لیکونکي وغواړي چې لنډیز یې په وروستی فقره کې ذکر کړي فاصله استعمالوي، لکه:

ملي یووالی، د خلکو سوکالي، اجتماعي عدالت، اقتصادي پرمختګ - دا ټول زموږ د نظام اساسي هدفونه دي.

٢) د بس کولو او سرته رسولو لپاره: د دې نښې په واسطه لیکونکی خبره پرېکوي. دغه ډول استعمال اکثره په محاوره کې ډېر راځي، لکه:

سنگ ته قار ورغی او ورته ویې ویل؛ " ته اصلاً په خبره خان نه پوهوې. ما درته ویلي وو-".

۳) دمداخلې لپاره: کله چې د یوه مطلب په منځ کې نوی فکر راپیدا شي او پخوانی مطلب اخلاص کړي، لکه: کوم وخت چې زه په کندهار کې وم - دا خبره مې مخکې درته کړې ده. ۴) د معرفي لپاره:

کوم شی چې زما په ذهن کې یې توپان راپورته کړی دی - هغه عشق دی.

۵) د معترضه جملې لپاره:

که سنگ دې ولیده - کوبښن وکړه چې ویې وینې - ماته تېلفوني خبر راکړه.

۱۳- ستوری (*):

د ستوري نښه اوس ډېره نه استعمالېږي. پخوا به ستوری د حذف شوي عبارت پر ځای او د لمنلیک لپاره استعمالېده. اوس د حذف شوي عبارت پر ځای درې ټکي راځي او د لمنلیک لپاره د کلمې پر سر رقمونه لیکل کېږي. ستوری اوس هم د تبصرې او د توجه د جلبولو لپاره استعمالېدی شي.

۱۴- غږ نښه (!):

د غږ (ندا) نښه د هیجان، حیرانتیا، تاکید او امر لپاره راځي. چې یو قوي دلیل موجود نه وي، باید د دې نښې له استعمال نه ځان وژغورو. غږ نښه په لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

(۱) د تعجب، تاکید او هیجان د څرگندولو لپاره:

سنگ په رښتیا له خپلې وظیفې نه استعفا وکړه! څومره بې سنجشه کار!

ډاکټر وویل؛ " ته څومره خوشبخته یې! ستا او د مرگ ترمنځ فاصله ډېره کمه وه! "

(۲) د امر او کلکې غوښتنې په حال کې:

ډېر ژر حرکت وکړه!

لطفاً زما په شخصي چارو کې مداخله مه کوه!

(۳) د طنز او کتري لپاره: دلته ندا نښه د نقل د نښو ترمنځ نیول کېږي چې مثالونه یې پخوا راغلل.

۱۵ - لويې ليندۍ [] :

په ځينو وختو کې لويې ليندۍ تر معمولي لينديو مخکې راځي. کله کله لويې ليندۍ د نقلنښو ترمنځ د ليکونکي د تبصرې لپاره راوړل کېږي، لکه:

برتراندرسل وايي: " دا چې فزيک په علت پسې نه ګرځي دليل يې دا دی چې علت وجود نه لري. [دا د رسل شخصي نظريه

ده ټول فيلسوفان د دغه نظر ملاتړ نه کوي. [زما په عقیده
علت..."]^(۱)

۱۶- د ندایې او سوالیې مرکب شکل (؟):

کله کله ځینې لیکوال د ندایې او سوالیې علامې دواړه څنګ په
څنګ د یوې جملې په پای کې راوړي، خو شرط په کې دا دی
چې ندایه به لومړی او سوالیه به ورپسې وي. په دې کې د
لیکوال هدف دا وي چې د هغې په واسطه له یوې خوا د
لوستونکي توجه جلبوي او له بلې خوا یې په کې پوښتنه غرض
وي. په لنډه وینا ویلای شو چې د یوې ډېرې مهمې پوښتنې په
پای کې د ندایې او سوالیې مرکب شکل راځي، لکه:
ته نه یې خبر چې د افغان انګلیس په یوې جګړه کې له پنځلس
زره انګریزي پوځ نه یوازې ډاکټر براین مړ ژواندی خلاص شو!
یا: ته نه پوهېږې د افغانستان د خلکو ملي پاڅونونو د نړۍ
ستري امپراتورۍ ړنګې کړي دي!؟

۱۷- درې ستوري (***) :

دغه نښه معمولاً د ډرام یا داستان په یوه پرده یا برخه کې چې
خو مفکورې په جلا جلا پراګرافونو کې خپرل کېږي، نو د هرې
مفکورې تر پای ته رسېدو وروسته په یو خالي ځای کې درې
ستوري (***) ایښودل کېږي.

(۱) کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سيمه ييزو
مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال، (۷۹-۸۹) مخونه.

۱۸- وروځو ته ورته نښه ({}):

دغه نښه په پښتو او دري کې د (} او په انگرېزي او لاتيني کې په (}) بڼه راځي. په عمومي توګه هغه وخت استعمالېږي، چې دېوې کلمې په مقابل کې څو کلمې راشي، لکه:

پوه	}	انسان
ناپوه		
کمزوری		

۱۹- غشي (↔):

دغه نښه په عام ډول د مفهوم د لوري او طرف څرګندونه يا ښودنه کوي. په ليکنو کې معمولاً د دوو مقصدونو لپاره استعمالېږي:

۱- کله چې ليکونکی په توضیحي او تشریحي لمنليک (حاشیه) کې کومه توضیح یا تشریح لیکي او په هماغه مخ کې یې لیکنه ځای نه شي، لازماً باید تر هغه وروسته مخ ته نقل شي نو د راغلي توضیح په اړخه کې د (←) غشي په راولو سره لوستونکي ته ښودنه کوي، چې نوره توضیح په راتلونکي مخ کې ولولي. په راتلونکي مخ کې تر توضیح لیکلو دمخه بیا هم (→) غشي نښه ایښودل کېږي چې لوستونکي ته وښيي دا توضیح له مخکني مخ څخه دلته راغلي ده.

۲- د یوې ترکیبي کلمې د تجزیې او یا د خو جزونو د ترکیب
نبودنې لپاره راځي، لکه: دوست + ي ← دوستي یا پوهن +
تون ← پوهنتون.^(۱)

(۱) سید محي الدین هاشمي، د لیکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال، (۴۳-۴۵) مخونه.

وروستی یادونه

د یوې ژبې لیکنی سمون د یوې ورځې کار نه دی، دا یوه اوږده مرحله او پروسه غواړي او د زمانې له تجربې څخه تېرېږي. پښتو لیکدود هم تراوسه پورې د زمانې د ازمون څو پړاوونه تېر کړي. له نېکه مرغه په هر پړاو کې په پښتو لیکدود کې سمون راغلی، خو لا هم د یو داسې بشپړ پښتو لیکدود لپاره چې د پښتو ژبې ټولې لیکنې اړتیاوې لري کړي، لاره پاتې ده.

ما د (پښتو لیکنې سمون) د لیکلو کار ځکه پیل کړ چې زه د خپل شکلن فرهنگي کار په بهیر کې له یو لړ داسې لیکنیو ستونزو او توپرونو سره مخامخ وم، چې باید حل لاره مو ورته پیدا کړې وای. هغه څوک چې د چاپي رسنیو چارې، په تېره بیا ایډېټ (سمون) پرمخ بیایي، هغه ته پته لگي چې لیکدودیزه گډوډي د چاپي رسنیو کار ته څومره زیان رسوي او چارې څومره سختوي. زما په څېر به نور په لسگونو پښتانه لیکوال له ورته ستونزو سره مخامخ شوي وي. د دې لپاره چې د دې ستونزو د حل لپاره مو د کار یوه لړۍ پیل کړې وي او په دې بهیر کې مو خپله ونډه اخیستې وي، د دې اثر پر لیکلو مې پیل وکړ. دا اثر داسې نه دی چې د پښتو لیکدود او یا هم لیکنې برخې ټولې ستونزې دې اوارې کړای شي، بلکې که د سلگونو ستونزو له جملې څخه د څو ستونزو د حل لپاره مرستندوی شي بیا به هم زما لپاره یو ښه زېږی وي.

زه هيله لرم د پښتو ليکني سمون يو غورځنگ پيل شي او ټول ليکوال په دې غورځنگ کې برخه واخلي، هر هغه ليکوال چې له کومې ليکني ستونزې، تېروتنې او يا هم توپير سره مخامخېږي، هغه دې د ليکنو او رسنيو له لارې نورو ژبپوهانو سره مطرح کړي. دا کار به د دې سبب شي، چې زموږ ټولې ليکني ستونزې د وخت په تېرېدو سره يوه په بلې پسې حل او داسې وخت راشي، چې زموږ نورو نسلونو او يا هم هغه چاته چې پښتو ژبه زده کوي، په ليکني برخه کې ټولې ستونزې اوارې شي. ليک او ليکني سمون د يو تن او يوه ژبپوه کار نه دی، بلکې دا يوه اوږده پروسه ده او ډېر کار غواړي، خو زموږ ليکني سمون بايد دومره سست هم پرمخ لاړ نه شي، چې زړې ستونزې مو لا غوڅې کړې نه وي نورې نوې پرې را دېره شي. يو ځل بيا له ټولو پوهانو او ليکوالو څخه هيله کوم چې په پښتو ليکني سمون کې پوره پوره ونډه واخلي؛ زموږ ليکني سمون زموږ ژبني سمون دی او زموږ ژبني سمون بيا زموږ له ټولنيز سمون سره مستقيمه اړيکه لري.

په هېواد کې دهر ډول مثبت سمون په هيله
پوهنمل محمد اسمعيل يون

اخځونه

- ۱- اخکزی، اودل سمد، پښتو ژبه او لیک دود، کوټه ۱۹۵۶ م کال.
- ۲- پنزل، هربرت، د پښتو ګرامر، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ ل کال، دولتي مطبعه.
- ۳- خټک، خوشال خان، دستار نامه، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ.
- ۴- خوبشکی، محمد صابر، پښتو غږ پوهنه او وییپوهنه، ۱۳۸۰ ل کال.
- ۵- رښتین، صدیق الله، پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، خاور خپرندویه ټولنه.
- ۶- روهي، محمد صدیق، د خېرني لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال.
- ۷- زیار، مجارو احمد، پښتو سیندګۍ - نويزونه، د ساپي پښتو خپرني او پراختيا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال.
- ۸- زیار، مجارو احمد، پښتو لیکلار، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال.
- ۹- زیار، مجارو احمد، پښتو پښویه، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال.
- ۱۰- زیار، مجارو احمد، لیکلارښود، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۶ ل کال.
- ۱۱- شاکر، پوهندوی نوراحمد، ژبني خپرني، ۱۳۵۰ ل کل.

- ۱۲- صاحبي، محمد نبي، د كوشاني دورې د ژيو څېړنه، د افغانستان د علومو اكاډمۍ، كابل، ۱۳۸۶ ل كال.
- ۱۳- لودين، دولت محمد، لغت پوهنه، پښتو ټولنه، كابل ۱۳۵۵ ل كال.
- ۱۴- هاشمي، سيد محي الدين، دليكوالي فن، ۱۳۸۳ ل كال.
- ۱۵- هاللي، څېړنوال عبدالحكيم، د پښتو ژبې د فونيميكې الفبي لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ ل كال.
- ۱۶- وزيری، بخت مير، غږ پوهنه او ويپوهنه، كابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د نا پښتو څانگو لپاره، ۱۳۸۴ ل كال.
- ۱۷- وكيلي، محمدسرور، پښتو گڼښود، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مركز، پېښور، ۱۳۸۷ ل كال.

Pashto *Text Correction*

Written
By:
M. Ismael Yoon

ISBN 978-9936-500-29-7

9 789936 500297 >

د خپرونو لړۍ: (۳۰)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**